

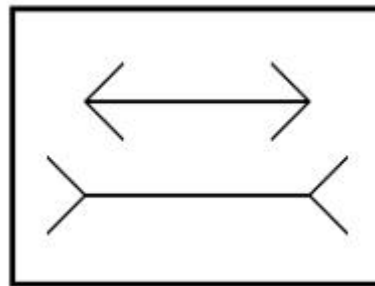
הייצוג הדקדוקי של חוויות נפשיות: לשאלת האוטונומיה של התחביר

עידן לנדר

אוניברסיטת בן גוריון

הקדמה

אשליית מולר-לייר (תרשים 1), שהתגלתה ב-1889, היא מן האשליות החזותיות המפורסמות ביותר: קו עם ראשי חץ בשני קצותיו נתפס כקצר יותר מאותו קו עם זנבות חץ בשני קצותיו.

תרשים 1. אשליית מולר-לייר

ההסבר המדעי לאשליה עודנו שנוי במחלוקת. מה שמעניין בה הוא עמידותה כנגד ידיעה או הכרות מוקדמת. גם אם אתם יודעים מראש שאורכם של שני הקווים שווה, גם אם נחשפתם לאשליה הזאת כבר עשרות פעמים בעבר - עדיין תתפסו את הקו העליון כקצר יותר מהתחתון. נדמה שהמכניזם הקוגניטיבי שמייצר את האשליה מבודד ממערכת הידיעה או הזיכרון, ופועל באופן אוטונומי.

תפיסת דיבור פועלת באורח דומה. נניח שאני אומר לכם שאל החדר ייכנס מיד אדם זר וישמיע רצף של צלילים לא מוכרים, שבשפתו שלו משמעותם ברכה לרגל השנה החדשה. כעת האדם נכנס והוגה את הרצף הבא: "אתמולישבתתבתיבפרוזדורוכתבתלימזמור". אם האדם דיבר במבטא עברי רגיל, על כורחכם ניתחתם את הרצף הזה למשפט "אתמול ישבתי בפרוזדור וכתבתי לי מזמור". אם נדמה לכם שהניתוח הזה "נכפה" עליכם מכיוון שבין המלים היו רווחים - טעות בידכם. ממצא קלאסי מחקר תפיסת הדיבור מוכיח מעל כל ספק שתהליך הסגמנטציה (קיטוע) של האות האקוסטי למלים בדידות הוא תהליך קוגניטיבי מובהק, המתרחש "מלמעלה למטה"; באות האקוסטי עצמו אין שום רמז להפסקה בין מילה למילה (אם כבר, ההפסקות נצפות באמצע מלים, בעיצורים לא-קוליים). תהליך הסגמנטציה והמישמוע - ה"תרגום" של הרצף האקוסטי למבע לשוני - הוא אוטומטי ובלתי נשלט.

שתי הדוגמאות הללו ממחישות תכונה כללית של תהליכים קוגניטיביים רבים, שהפילוסוף ג'רי פודור כינה בשם "בידוד מידעי" (informational encapsulation). התכונה הזאת מאפיינת נפש (mind) בעלת מבנה מודולרי. לכל מודול במבנה הזה ישנו בסיס נתונים ייעודי משלו, שעליו הוא פועל. המודול מבודד מידעית ממקורות מידע נוספים, שזמינים לחלקים אחרים בנפש, ועל כן אינו יכול להשתמש בהם. מודולריות מסוג זה מבטיחה יעילות ומהירות בפעולות קוגניטיביות רבות, אבל גם מסבירה "פרדוקסים" כמו הדוגמאות שבהן פתחנו: המערכת כושלת בניתוח קלט מסוים (או לחילופין, חייבת לנתח אותו באופן שגוי) משום שאינה מסוגלת להשתמש במידע שזמין מחוץ למנגנון הניתוח.

במערכת מודולרית מסוג זה, עולות באופן טבעי שאלות של אוטונומיה: עד כמה מנגנון או תהליך קוגניטיבי מסוים אוטונומי ביחס לסביבה שלו? כמה מידע ואיזה סוג של מידע נחוץ לו על מנת לפעול כהלכה? ביחס לשפה, מדובר למעשה בשאלות עתיקות מאד. הקשר בין שפה למחשבה, בין לשון לעולם הדימויים החזותיים או לעולם הצלילים, העסיק לא מעט הוגים בתחומי דעת שונים. אבל חשוב לראות שמדובר באוסף של שאלות שונות מאד זו מזו, והשוני הוא ברמת ההכללה. הנה כמה גרסאות של השאלות הללו:

עד כמה השפה תלויה או לא תלויה במערכות לא-לשוניות?

עד כמה הידע הלשוני תלוי או לא תלוי באופן שבו נעשה בו שימוש (כשירות מול ביצוע)?

עד כמה הדקדוק תלוי או לא תלוי בהקשר התרבותי?

עד כמה רכיבים בתוך הדקדוק תלויים או לא תלויים זה בזה?

במאמר הנוכחי אתמקד בשאלה האחרונה, ולמעשה, רק בתת-שאלה שלה. הנושא שעל הפרק הוא מידת האוטונומיה של התחביר - אותו רכיב בדקדוק שמצרף מלים לצירופים גדולים יותר ולמשפטים שלמים, ואף גוזר משפט אחד ממשנהו - מְכִיבִים אחרים בדקדוק. באופן עקרוני, אפשר לשאול שאלות דומות לגבי מידת ההשפעה של כל רכיב ורכיב בדקדוק על התחביר: הפונולוגיה (תורת ההגה), המורפולוגיה (תורת הצורות), הסמנטיקה (תורת המשמעות) והפרגמטיקה (תורת השימוש). בפועל, אתרכז כאן בהיבטי משמעות בלבד, כלומר היבטים סמנטיים ופרגמטיים. השאלה שעל הפרק היא באיזו מידה כללי התחביר רגישים למידע שמתייחס למשמעות או לפונקציה התקשורתית של המבצע הלשוני, או לחילופין, באיזו מידה הם אוטונומיים מהם.

להבדיל משאלת האוטונומיה של כל רכיב אחר בדקדוק, האוטונומיה של התחביר נתפסת כסוגיה שנויה יותר במחלוקת, ויש פולמוסים רבים סביבה. לייחודיות הזאת יש סיבה אינטואיטיבית. כשמסתכלים על השפה "מבחוץ", התכונה הבולטת ביותר, האלמנטארית של התופעה הלשונית, היא הצימוד של צליל למשמעות. מהי שפה אם לא צלילים נושאי משמעות? דומה שעל האפיון הבסיסי הזה אי אפשר לחלוק. נובע ממנו שלפחות שני רכיבים בדקדוק אינם ניתנים לערעור: הרכיב הפונולוגי (ניתוח וארגון הצליל) והרכיב הסמנטי (ניתוח וארגון המשמעות). ללא הרכיבים האלה, ההיבט היסודי ביותר של השפה ייותר ללא הסבר.

מן הפרספקטיבה הזאת, כל השאר הוא בגדר "מותרות". במלים אחרות, כל רכיב אחר שנייחס לשפה או לדקדוק, שאיננו נחוץ לייצוג הצלילים או לייצוג משמעותם - אין בו שום הכרח לוגי. אולי הוא בגדר הנחה מסייעת, אולי פשוט קונבנציה נוחה, אבל עצם קיומו אינו נמצא מעבר לכל ספק כמו קיומם של הרכיב הפונולוגי והסמנטי.

והנה, מעמדו של התחביר הוא בדיוק כזה - מעמד ביניים. שהרי התחביר, כפי ששמו מלמד, מחבר, או מתווך את הצליל למשמעות. התחביר הוא "הדבק" של הדקדוק. ואם הוא "רק" דבק, כמה מעניין הוא כבר יכול להיות? לטעון שהתחביר אוטונומי במידה רבה מן הפונולוגיה או הסמנטיקה זה כמו לטעון שלדבק שמחבר שני לוחות עץ יש עוד עולם פנימי עשיר ומגוון, מעבר להיותו נוזל לבן ודביק. עלינו להודות שעול ההוכחה יהיה על מי שמאמץ הנחה מוזרה כזאת ולא על מי שאינו נזקק לה.

יוצא מכך שמאמצים להוכיח את האוטונומיה של התחביר נקלעים, כמעט בעל כורחם, לרטוריקה אפולוגטית. מן המוקד הזה אנסה להימנע, מבלי להתכחש לעובדה הבסיסית: עצם קיומו של התחביר איננו טריביאלי. אם נפנים את ההבנה הזאת, נוכל להתרשם עוד יותר מכך שלא זו בלבד שהתחביר קיים, אלא שהוא גם אוטונומי במידה ניכרת; יש לו עולם פנימי עשיר ומגוון.

רקע היסטורי: אוטונומיה ובלשנות גנרטיבית

תזת האוטונומיה של הדקדוק מיוחסת על פי רוב לאבי הבלשנות הגנרטיבית, נועם חומסקי, אך למעשה מקורה בסטרוקטורליזם האמריקני שקדם לחומסקי. לאונרד בלומפילד וממשיכיו, בשנות ה-30 עד ה-50 של המאה הקודמת, נמנעו באופן עקבי מעיסוק בצדדים הסמנטיים של השפה, והתרכזו ברמות הארגון הפונולוגי, מורפולוגי ותחבירי. הגישה הזאת נעוצה במתודולוגיה האמפיריציסטית של אותם בלשנים, שפסלה מכל וכל שימוש ב"שיפוטי דוברים" כנתונים רלבנטיים להערכת התיאוריה הבלשנית. הסטרוקטורליסטים האמינו רק בתצפית וסיווג - איסוף מבעים לשוניים ספונטניים וסיווגם לפי קריטריונים בלשניים. מכיוון שהמשמעות של מבעים לשוניים היא עניין נזיל והפכפך, קשה הרבה יותר לזיהוי מאשר המבנה הפונולוגי שלהם, למשל, ניסחו הסטרוקטורליסטים מודלים בלשניים שהתבססו מעט מאד, אם בכלל, על שיקולים סמנטיים. כך התגלגל הציווי המתודולוגי לטענה אונטולוגית, גם אם מובלעת: דקדוק הוא אוסף כללים פורמליים, שפעולתם איננה תלויה במשמעות היחידות שעליהן הם פועלים.

עם עלייתה של הבלשנות הגנרטיבית למרכז הבמה, שיקולים של משמעות הפכו מרכזיים יותר, ולו רק משום שנזנחה באחת ההטייה האנטי-מנטליסטית, ושיפוטי דוברים קיבלו לפתע מעמד מרכזי וחשוב. יחד עם זאת, בעשור הראשון לזרם הגנרטיבי, טען חומסקי שהדקדוק הפורמלי (או התחביר) אכן אוטונומי במידה רבה מן המרכיב הסמנטי של התיאוריה הבלשנית הכללית. עמדה זו עמדה ועדיין עומדת בניגוד לאסכולות לא-גנרטיביות - הבולטות שבהן הן בלשנות פונקציונלית ובלשנות קוגניטיבית - שאינן מכירות ברכיב תחבירי אוטונומי בדקדוק.

כשקוראים את הדברים שחומסקי כתב לפני כ-50 שנה, ניתן להבין שלדעתו שאלת האוטונומיה היא בראש ובראשונה שאלה אמפירית. בספרו הראשון, "מבנים תחביריים" (1957) חומסקי מציג עמדה רדיקלית למדי, לפיה הדקדוק הפורמלי אוטונומי לחלוטין ביחס לסמנטיקה. ואולם הנימוקים לעמדה הזאת כולם אמפיריים; חומסקי עובר על שורה של טיעונים שהוצגו כראיה לכך שכללים פונולוגיים או תחביריים תלויים בשיקולים סמנטיים, ומראה שאף אחד מהם לא משכנע. באופן עקבי, הטיעונים כולם נשענים על מושג מעורפל ולא מוגדר של "משמעות", וברגע שמנסים לחדד אותו ולהעמידו על בסיס מדויק יותר, מסתבר שהבסיס הסמנטי של הכללים הפורמליים נשמט לגמרי.

עמדה זאת ממשיתה הלאה גם לספרו הבא, "היבטים של תיאוריית התחביר" (1965), אולם שם כבר חומסקי מרכז אותה מעט. יש לזכור שמדובר בשנות ההתגבשות של הבלשנות הגנרטיבית, שבמהלכן תגלית רדפה תגלית, והבסיס האמפירי של התחום התרחב ללא הכר.

“אף כי שיקולים סמנטיים, בלי ספק, רלבנטיים לניסוחה של תיאוריה בלשנית כללית (במלים אחרות, התיאוריה של התחביר כמובן צריכה להיות בנויה כך שהמבנים התחביריים המצויים בכל שפה נתונה יישמשו בסיס לפירוש סמנטי), אין כרגע שום דרך להראות ששיקולים סמנטיים משחקים תפקיד בבחירת המרכיב הפונולוגי או התחבירי של הדקדוק, או שתכונות סמנטיות (בכל מובן משמעותי של המונח) משחקות תפקיד בפעולתם של כללים פונולוגיים ותחביריים.”

(Aspects of the Theory of Syntax, p. 226)

המלים החשובות כאן הן “בחירת המרכיב הפונולוגי או התחבירי של הדקדוק”. שאלה מרכזית של הבלשנות הגנרטיבית באותן שנים היתה כיצד בוחר המוח, על בסיס האוסף המצומצם והסופי של מבעים לשוניים שאליהם נחשף הילד, את הדקדוק הנכון של השפה הספציפית אליה הוא נולד, מתוך כלל הדקדוקים האפשריים במסגרת המגבלות האוניברסליות. הקלט של אלגוריתם הבחירה, אם כן, היה מבעים לשוניים, והפלט שלו היה דקדוק ספציפי לשפה. במסגרת המושגית הזאת, שאלת האוטונומיה של התחביר מיתרגמת לשאלת ה“בידוד” של הקלט משיקולים סמנטיים; האם ניתן לבחור את הדקדוק הנכון רק בהסתמך על קלט שמנותח באופן פורמלי טהור? אם כן, אזי התחביר אוטונומי. שימו לב שהניסוח הזה מקביל למצב שבו הבלשן (ולא הילד שרוכש שפה) ניצב מול אוסף מבעים לשוניים ואמור לבנות תיאוריה בלשנית שמסבירה אותם באופן מיטבי. האם אבני הבניין של התיאוריה הזאת מכילות מושגים סמנטיים או לא?

במאמר “שאלות של צורה ומשמעות” (1975) חומסקי מחדד את השאלה וגם מציג כמה גישות לפתרונה. בשלב זה ברור שתזת האוטונומיה האבסולוטית כבר נזנחה, ומה שנשאר הוא בירור אמפירי קפדני - מהן נקודות המגע בין התחביר לסמנטיקה.

“ניתן לנסח “תזה על אוטונומיה של דקדוק פורמלי” בדרגות חוזק שונות... אנו יכולים לבנות תיאוריה בלשנית שבה הדקדוק הפורמלי הוא עצמאי מבחינת המבנה שלו אבל “פתוח” בנקודות מסוימות ביחס לכלל אבני הבניין הסמנטיות. הבעיה, אם כן, תהיה להבין את הדרכים השונות שבהן מידע סמנטי משפיע על קביעת הדקדוק הפורמלי... התיאוריה של הצורה הלשונית עדיין תהיה בעלת מבנה פנימי משמעותי, אבל היא תכיל “פרמטרים סמנטיים”. הבחירה בפועל של הדקדוק הפורמלי תתבסס על קביעת ערכם של הפרמטרים האלה...”

“כדי להראות שהתזה של אוטונומיה אבסולוטית איננה נכונה ושתזה חלשה יותר דרושה במקומה (או לחילופין, שאין שום תזה מעניינת), יש להראות שמושגים מסוימים של הדקדוק הפורמלי חייבים להיות מוגדרים באמצעות אוסף אבני-בניין עשיר דיו לספק הגדרות (או לכלול) מושגים סמנטיים בסיסיים...”

זה לא מספיק להצביע על קשרים שיטתיים בין מושגים סמנטיים ותחביריים. ההנחה הזאת איננה ומעולם לא היתה נתונה במחלוקת... השאלה החשובה היא האם הקשרים השיטתיים הללו, שנוגעים לכלל המושגים הסמנטיים, משתתפים בקביעת הקטגוריות והכללים של הדקדוק הפורמלי (או אולי בתפקודם), או שמא הם פשוט מציבים תנאים על התיאוריה הכללית של הצורה הבלשנית."

(Questions of Form and Interpretation, pp. 93-94)

ההבחנה הזאת, בין קורלציות לבין הגדרות, היא קריטית לכל הדיון שיבוא בהמשך. קורלציות בין תחביר וסמנטיקה קל למצוא, כפי שנראה מיד. אבל כשלעצמן, אין בהן להוכיח דבר על התלות הסיבתית של התחביר בסמנטיקה, או להיפך. כל תיאוריה בלשנית שמבחינה באיזושהי רמה בין מרכיב תחבירי למרכיב סמנטי בדקדוק, תציע גם, מניה וביה, כללי מיפוי בין שני המרכיבים. במידה שהכללים הללו שיטתיים, בה במידה נצפה בקשרי מבנה-משמעות שיטתיים. שאלת האוטונומיה של התחביר כמרכיב דקדוקי נותרת פתוחה, באשר התפקוד הפנימי של המרכיב התחבירי עדיין יכול להיות בלתי תלוי בסמנטיקה. לעומת זאת, אם ישנם בתוך המרכיב הזה אלמנטים שאי אפשר להבין או להגדיר ללא בסיס סמנטי - זו כבר ראייה טובה לכך שהתחביר איננו אוטונומי לחלוטין.

לפני שנעבור לחלק האמפירי של הדיון, חשוב להפריד בין שאלת האוטונומיה של התחביר לשאלת האוטונומיה של שיפוטי דקדוקיות של דוברים. הדוגמה המפורסמת ביותר של חומסקי, בתרגום לעברית, היתה זו:

(1) א. רעיונות ירוקים נטולי-צבע חולמים בזעם.

ב. * בזעם חולמים צבע נטולי ירוקים רעיונות.

בקצרה, חומסקי הצביע על כך שבעוד שכל דובר ילידי יודע ששני המשפטים כאחד חסרי כל משמעות (בעולם שבו למלים יש משמעויות רגילות), כל דובר גם יודע שיש הבדל מהותי בין (א) ל-(ב). (א) הוא משפט אפשרי בשפה, או בלשון הבלשנים, "דקדוקי", בעוד ש-(ב) איננו כזה (סימון הכוכבית מציין זאת). בהיתקלם ב-(ב), דוברי עברית פשוט יגיבו כאילו הציגו בפניהם סלט של מלים; לא כך ב-(א), שהבעיה איתו, כך נראה, מוגבלת לסמנטיקה (הסתירה בין "ירוקים" ל"נטולי-צבע", האנומליה של רעיונות שחולמים, ועוד בזעם, וכו'). מכיוון שאת השיפוט הברור הזה בדבר המעמד השונה של שני המשפטים לא ניתן לייחס לרובד המשמעות, הסיק חומסקי שלדוברים ילידיים יש גם שיפוטים אינטואיטיביים "פורמליים", שנוגעים לדקדוקיות נטו; ושיפוטים אלה אינם ניתנים לרדוקציה סמנטית. ניתן אם כך לומר שישנם שיפוטי דקדוקיות אוטונומיים ביחס לסמנטיקה. אבל האם נובע מכך שהתחביר עצמו אוטונומי? לא, מסקנה כזאת תהיה טעות קטגורית. דוברים אינם מודעים לטיבו של הדקדוק המנטלי שבעזרתו הם מפיקים ומבינים מבעים לשוניים. הם משתמשים בו, אבל לא מודעים אליו, בדיוק כמו שהם משתמשים במערכת הראייה שלהם אבל לא מודעים, וגם לא יכולים להיות מודעים, לתהליך החישובי המסובך שעובר הגירוי החזותי מן הרגע שפגע ברשתית ועד ליצירת הייצוג התלת-מימדי בקורטקס הראייה שלהם. אם ניקח לדוגמה אשליות חזותיות, כמו זו שפתחה את המאמר,

נבחין שכל אדם בעל ראייה תקינה "חווה" את האשליה, אבל אין ביכולתו להסביר ממה היא נובעת (ולא פעם חוקרי ראייה עצמם חלוקים ביניהם על התשובה).

כשדובר דוחה משפט כ"לא דקדוקי", הוא בסך הכל אומר לבלשן: המשפט הזה איננו חלק מן השפה שלי. הוא לא אומר, ואינו יכול לומר, מדוע הוא אינו כזה. זהו בדיוק תפקידו של הבלשן - לנסח תיאוריה הסברית שתנבא אילו משפטים יהיו דקדוקיים ואילו לא. ואולם תיאוריה כזאת איננה נתונה מראש, ועל כן אי אפשר לדעת אם היא מצייתת לאוטונומיה של התחביר או לא. דוגמה (ב1) אומנם יוצרת תחושה מאד חזקה של הפרה דקדוקית פורמלית. אבל כאמור, תחושות כאלה יכולות להיות מתעתעות. נביט בדוגמאות נוספות כדי לבהיר את הנקודה הזאת. התפוצה של תואר הפועל 'בכלל' נראית, על פניו, חידתית מאד.

- (2) א. * יוסי בכלל מכיר אותך.
 ב. יוסי בכלל לא מכיר אותך.
 ג. יוסי בכלל מכיר אותך?
 ד. אם יוסי בכלל מכיר אותך, הוא הסתיר את זה יפה מאד.

במשפט חייוי פשוט, כמו (א2), אי אפשר להשתמש ב'בכלל'. לעומת זאת, ברגע שהמשפט נשלל, כמו ב-(ב2), או מומר לשאלה, כמו ב-(ג2), ניתן להשתמש ב'בכלל'. מה שעוד יותר מפתיע זה שמשפט כמו (א2), שבמבדוד נשמע לנו לחלוטין לא תקין, נשמע בסדר גמור כשהוא מופיע בפסוקית המקדימה של משפט תנאי, כמו (ד2).

למעשה, יש אוסף של אלמנטים דקדוקיים בעלי תפוצה זהה (הכינוי הטכני שלהם הוא negative polarity items). השאלה המעניינת בהקשר הנוכחי היא האם ההכללה שמסבירה את התפוצה של אלמנטים כאלה היא הכללה תחבירית או סמנטית? כשמביטים במשפט כמו (א2), התחושה היא שמדובר בבעיה תחבירית; המשפט פשוט נשמע לא תקין. זאת אינטואיציה שונה מזו שמתעוררת לנוכח הפרות סמנטיות מובהקות (כמו "הנעל שלי מלאה רחמים עצמיים", או "תפוזים כבר לא קורים כאן יותר"), שבהן ברור לנו כי משמעות של מילה אחת "מתנגשת" במשמעות של מילה אחרת.

אבל במקרה של (א2), האינטואיציה הזאת מוליכה שולל. משום שבפועל, אין שום הכללה תחבירית שמבדילה בין המשפט הלא דקדוקי הזה לבין המשפטים הדקדוקיים ב-(ב2)-(ד2). מחקר בלשני ענף מוביל למסקנה שההכללה היא דווקא סמנטית; ברמת הפשטה מסוימת, שלילה, שאלה והתניה חולקים מרכיב משמעות משותף, והוא זה שתפוצת אלמנטים כמו 'בכלל' תלויה בו. לתובנה הזאת ניתן להגיע רק דרך ניתוח סמנטי מאד משוכלל (שלא נוכל להיכנס אליו כאן) אשר נמצא לחלוטין מחוץ לתחום המודעות של הדובר; זה מודע רק לאינטואיציות שלו, שמסמנות עבורו משפטים כמו (א2) כלא קבילים וכאלה כמו (ב2)-(ד2) כקבילים.

ראינו, אם כן, דוגמה להבחנה בין האוטונומיה של התחביר - תזה הנוגעת למבנה הקוגניטיבי של היכולת הלשונית שלנו - לבין האוטונומיה של שיפוטי דקדוקיות - אינטואיציה קדם-תיאורטית שאין להקיש ממנה דבר אודות הדקדוק המובלע שבמוחנו, ולמעשה, לעתים היא מטעה. נעבור כעת לעיון

ממוקד יותר בהיבטים האמפיריים של תזת האוטונומיה של התחביר.¹

ארבע תזות אוטונומיה ותוצאותיהן האמפיריות

על מנת שנוכל להבין מה משתמע מתזת האוטונומיה של התחביר, יש צורך לנסח אותה באופן מדויק. הנה ארבעה ניסוחים אפשריים, מאוטונומיה מוחלטת לגמרי ועד אפיפנומנליזם מוחלט (כלומר, התחביר כתופעת לוואי שטחית).

- (3) א. שום כלל תחבירי אינו נתון למגבלות שרירותיות (כלומר, כל הכללים שיטתיים לחלוטין).
- ב. אין קורלציה עקבית בין שום תופעה או כלל תחבירי לבין תכונות סמנטיות או פונקציה תקשורתית.
- ג. הכללים הפנימיים לתחביר אוטונומיים; המיפוי (ממשק) בין התחביר לבין מערכות חיצוניות לו - לקסיקון, מערכת מושגית, מערכת השיח - רגיש לתכונות סמנטיות ולפונקציה תקשורתית.
- ד. שום תופעה או כלל תחביריים אינם פורמליים גרידא; תמיד הם נגזרים מתכונות סמנטיות או פונקציה תקשורתית.

נבחין מיד שעמדות הקיצון, (א) ו-(ד), לוקות באי-סבירות קיצונית, ואומנם קשה מאד למצוא בלשנים שמחזיקים בהן. עמדה (א) מזהה אוטונומיה עם "היעדר שרירותיות". שרירותיות בפעולתו של כלל תחבירי נצפית בכל פעם שהכלל מבחין בין שני הקשרים לשוניים שעל פניו נראים שקולים לחלוטין; ההבחנה היא ברמה הלקסיקלית, וחומקת מכל הנמקה. הביטו ברביעיית המשפטים הבאה:

- (4) א. הם שדדו את הכסף מהקשיש.
- ב. הם גזלו את הכסף מהקשיש.
- ג. הם שדדו את הקשיש מכספו.
- ד. * הם גזלו את הקשיש מכספו.

שדד ו-**גזל** הם שני פעלים דומים מאד במשמעותם. שניהם מופיעים במסגרת התחבירית פועל-מושא ישיר-מושא יחס (שגרעינו מילת היחס **מ**). ואולם, בעוד ש-**שדד** מאפשר חילוף בין שני הארגומנטים שלו, כך שגם הכסף וגם קורבן השוד יכולים להופיע כמושא ישיר ((א) ו-(ג), בהתאמה), **גזל** מופיע רק עם הכסף כמושא ישיר, ואילו קורבן הגזילה אינו יכול לשמש מושא ישיר ((ב) ו-(ד), בהתאמה; שימו לב ש-(ד) מתיר רק את הקריא האנומלי שבו הכסף הוא קורבן הגזילה והדבר שנגזל הוא הקשיש). מהי הסיבה להבדל הזה? מהו הבדל המשמעות בין **שדד** ל-**גזל** שממנו נובעת הגמישות של הראשון לעומת הקשיחות של השני? לא נראה שיש תשובה טובה לכך. כך פועל הכלל (שקובע איזה ארגומנט

¹ גם דיונים לא טכניים בבלשנות, כמו זה הנוכחי, לא יוכלו להימנע משימוש במספר מונחים ייעודיים, בבואם לתאר ולנתח תופעות לשוניות (השפה היומיומית איננה מספקת לנו שמות ומונחים לתופעות הללו). על מנת להקל על הקורא/ת הוספתי בסוף המאמר מונחון בלשני שכולל הסברים קצרים של המונחים שיופיעו בהמשך.

יופיע כמושא ישיר ואיזה כמושא יחס), וזהו זה. הנה דוגמה נוספת, שבה נבדלים שמות עצם שונים ביכולתם להופיע כראש של פסוקית זיקה.

- (5) א. האופן שרינה אמרה את הדברים היה חסר תקדים.
 ב. הדרך שרינה אמרה את הדברים היתה חסר תקדים.
 ג. הסיבה שרינה אמרה את הדברים היתה ברורה לכל.
 ד. * הגורם שרינה אמרה את הדברים היה ברור לכל.

אופן ו-דרך הם שווי-משמעות, ואומנם שניהם יכולים לקחת פסוקיות זיקה, כמו ב-(א) ו-(ב). אך למרות שגם סיבה ו-גורם הם שווי-משמעות, רק הראשון יכול לקחת פסוקית זיקה, כפי שרואים ב-(ג)-(ד). למה? ככה. גם כאן, שוויון המשמעות (או לפחות הדמיון הגדול בין שתי המשמעויות) מחזק את הרושם שאין סיבה עקרונית לכך שהמבנה התחבירי האמור יהיה אפשרי במקרה אחד ולא באחר; ובכל זאת, כך הדבר.

אבל האם סיטואציות כאלה מאיימות על האוטונומיה של התחביר? לא, משום שמלכתחילה אין סיבה לזהות אוטונומיה עם היעדר שרירותיות. שהרי אם כבר הגענו למסקנה שאין בסיס סמנטי לניגוד בין (ג4)-(ג5) או לניגוד בין (ג5)-(ג6) - ממילא לא נידרש להכניס מרכיבים סמנטיים לכללים התחביריים הרלבנטיים (שמייצרים מושאים ישירים או פסוקיות זיקה). גם סמנטיקה בנויה על הכללות, ובמקום שבו אין הכללה, אלא רק שרירותיות - אין גם סמנטיקה. התחביר אולי איננו מערכת הגיונית לחלוטין (שפה טבעית איננה שפה מלאכותית), ובכל זאת, אין בכך כדי לגרוע מהיותו מערכת עצמאית. נעבור לעמדת הקיצון המנוגדת, (ג3). גם אותה קל להפריך:

- (6) א. רומן גארי ואמיל אז'אר היו אותו אדם.
 ב. * רומן גארי ואמיל אז'אר היה אותו אדם.

כלל ההתאם (agreement) בין הנושא לבין הפועל הוא כלל תחבירי; הכלל מבטיח שערכן של תכונות המין, גוף ומספר על הפועל יהיה זהה לערכן על הנושא. נשאלת השאלה - איך נקבע ערכן על הנושא? נתמקד בתכונות המספר, או הריבוי. האם הריבוי של הנושא נקבע תחבירית או סמנטית? ברוב המקרים של המקרים, אין חשיבות לתשובה, כי היא תהיה זהה בשתי הדרכים. אבל דוגמה (6) מספקת לנו הבדל מכריע. מבחינה תחבירית, שם העצם המחובר 'רומן גארי ואמיל אז'אר' הוא מרובה (בהכילו שני שמות עצם ביחיד), ועל כן הוא קובע התאם של ריבוי על הפועל 'היו'. מבחינה סמנטית, לעומת זאת, אנו יודעים ששם העצם המחובר הזה מתייחס לאדם היסטורי אחד; ועל כן הדנוטציה (ההוראה) של שם העצם הזה היא אדם יחיד. לו היה ההתאם נקבע על פי ריבוי סמנטי, היינו מצפים להתאם ביחיד, כמו ב-(ב). אבל זה בלתי אפשרי.

מסקנה: לא כל הכללים בתחביר ניתנים לרדוקציה סמנטית. לפחות כלל ההתאם איננו. וברור שישנם עוד כללים רבים כאלה. גם כשבוחנים מה שנקרא פונקציה תקשורתית, רואים שהקשר בינה לבין מבנים תחביריים איננו חד משמעי. נביט בדוגמאות הבאות.

- (7) א. הזמנו למסיבה את יוסי.
 ב. את יוסי הזמנו למסיבה.
 ג. את מי הזמנתם למסיבה?
 ד. מה בנוגע ליוסי?

משפט (ב) נגזר ממשפט (א) באמצעות כלל תנועה תחבירי: המושא הישיר 'את יוסי' עובר תנועה, וזו לתחילת המשפט ("טופיקליזציה"). דוברים ילידיים אכן חשים שיש הבדל משמעות כלשהו בין (א) ל-(ב), ש-(ב) משמש ל"הדגשה" של 'יוסי' וכיוצא בזה. אולם כשמנסים לבודד את הפונקציה התקשורתית המדויקת של הזות רכיב תחבירי לקדמת המשפט, נתקלים מיד בבעיה. שתי הפונקציות העיקריות המוכרות לנו הן הבלטת מידע חדש (focus) או הבלטת מידע ישן (topic). והנה, נראה שמשפט (ב) יכול לשרת את שתיהן. אם מישוהו שואל את שאלה (ג), ניתן לענות עליה ב-(ב); במקרה זה, 'את יוסי' יספק מידע חדש, בדיוק אותו מידע שחסר היה לשואל. אולם משפט (ב) גם יכול לבוא בתגובה לשאלה (ד), שבה מוזכר 'יוסי' במפורש. במקרה זה, 'את יוסי' ב-(ב) מציין מידע ישן, שהדובר והנמען חולקים ביניהם.

כך או כך, הכלל התחבירי שמזיז את המושא הישיר לקדמת המשפט "עיוור" לפונקציה התקשורתית של הרכיב הזה. כל ניסיון להחליף את הכלל הזה בכללים שנשענים על פונקציה תקשורתית יהיה ניסיון כושל, באשר יהיה אנוס להחליף ניסוח פשוט ואחיד ("הזז את המושא הישיר לתחילת המשפט") בניסוח דיסיונקטיבי ("הזז את הרכיב שמציין מידע חדש לתחילת המשפט"); או "הזז את הרכיב שמציין מידע ישן לתחילת המשפט". מעבר מניסוח אחיד לדיסיונקציה תמיד מפחית את כוחה ההסברי של התיאוריה.

האם עלינו להסיק שאין שום קשרים שיטתיים בין מבנה תחבירי לפירוש סמנטי או לפונקציה תקשורתית? לא, זאת תהיה מסקנה נמהרת. זאת היא בעצם תזה (3), וגם היא שגויה. יחד עם זאת, גם הוכחות לקשרים שיטתיים כאלה אינן מאיימות על האוטונומיה של התחביר, כפי שהוסבר קודם לכן. אבל ראשית נבחן כמה דוגמאות.

כבר נגענו בכלל ההתאם בין הנושא לפועל: תכונות דקדוקיות (בעגה הבלשנית הן קרויות 'תכונות') של הנושא משתקפות בנטיית הפועל: 'הילדים קפצו', 'המכונית עצרה', וכו'. בעברית תכונות ההתאם הן גוף, מין ומספר. מין אומנם איננו תכונה סמנטית בעברית: לכל שם עצם יש מין דקדוקי גם אם אין לו מין ביולוגי ('דף' הוא זכר, 'כף' היא נקבה). לתכונות הגוף, לעומת זאת, יש בסיס סמנטי: ההבחנה בין הדובר (גוף ראשון), הנמען (גוף שני) וכל היתר (גוף שלישי) מעוגנת בהבנה שלנו את מצבי השיח המשתנים. ואולם דוגמה מרשימה יותר, לכאורה, לתכונות התאם סמנטית, היא תכונות 'בעל-חיים' (animate). בשפות שונות נטיית הפועל תשקף את ההבחנה בין נושא שהוא בעל-חיים לבין נושא שהוא עצם דומם (בעברית יש שיירים להבחנה הזאת בניגודים בין 'מי'/'מה', 'הוא'/'זה'). השפה האלגונקיאנית קראי (שפה אינדיאנית של שבט המצוי בקנדה) היא אחת מהן. בזוג הבא, השוני בנטייה מודגש בתוך המילה שמציינת את הפועל (שימו לב שהפועל קודם לנושא).

(8) א. .pahkisin si'si'p

'הברווז נפל'

ב. .pahkihtin maskisin

'הנעל נפלה'

האם עובדות מסוג זה (ויש רבות כמותן) רלבנטיות לתזת האוטונומיה? קשה להאמין בכך. בלשנים מכל זן ואסכולה מודעים היטב להבחנה בין מושג סמנטי לבין תכונת דקדוקית. מושגים שבסיסם סמנטי יכולים לעבור "גרמטיקליזציה", כלומר, קידוד אל תוך הדקדוק. זה בדיוק מה שקרה לתכונות הגוף והמין ברוב שפות העולם, וכנראה שזהו גם מעמדה של תכונת "בעל חיים" בשפת הקראי. מרגע שעבר המושג קידוד דקדוקי, כל כלל שמתייחס אליו - כמו כלל ההתאם בין נושא לפועל - איננו חורג מתחום התחביר; אנו מניחים שתכונות כמו [גוף], [מין] ו-[בעל חיים] הן אובייקטים פורמליים שזמינים לתחביר בדיוק כמו כל אובייקט פורמלי אחר.

השקפה זו נתמכת גם על ידי העובדות. גרמטיקליזציה תמיד כרוכה בפערים בין מושג המקור (הסמנטי) לבין תכונת היעד (הדקדוקית). כך יוצא, למשל, שבשפת הקראי לא רק אנשים ובעלי חיים מסווגים תחת התכונת [בעל חיים] (כמשתקף בנטיית הפועל) אלא גם רוחות רפאים, בובות, מחבואים של חיות, בגדים העשויים מחיות, מוצרים מן הצומח, חלקי גוף, כמה יסודות טבעיים (כמו שלג ואבן), וכמה פריטי בית (כמו קומקום, מקטרת). ניתן לראות שמדובר בהרחבות מטאפוריות מתרחקות והולכות, שמכילות יסוד שרירותי כלשהו (מדוע קומקום הוא בעל חיים ותנור לא?). הרחבות כאלה בעייתיות לכל ניסיון סמנטי להגדיר את תחולת התכונת [בעל חיים] ומתיישרות טוב יותר עם הרעיון שמדובר בתכונת דקדוקית פורמלית, שבסיסה סמנטי בלי ספק, אבל מעמדה ותיפקודה בדקדוק אינם שונים מאלה של כל תכונת תחבירית אחרת.

נעבור כעת לדוגמאות אחרות, שבהן נראה שאכן יש קורלציה עקבית בין כללים תחביריים לבין תכונות סמנטיות (בסתירה ל-תזה (ב3)). גם הן, כך נטען, אינן מתנגשות עם תפיסה אוטונומית של התחביר. הביטו בזוג הדוגמאות הבא:

(9) א. מיכל לא החזירה את כל עשר התמונות.

ב. כל עשר התמונות לא הוחזרו על-ידי מיכל.

משפט (ב) נגזר ממשפט (א) באמצעות כלל תחבירי מוכר, הסביל. שימו לב שמשפט (א) דו-משמעי. במשמעות אחת (הבולטת יותר), מיכל החזירה חלק מ-10 התמונות אך לא את כולן. אם נטעים את המילה 'לא', נבליט את המשמעות הזאת. במשמעות השניה, ביחס לכל 10 התמונות, המשפט טוען שמיכל לא החזירה אותן. אם נטעים את המילה 'כל', נבליט את המשמעות הזאת.

מה שמעניין זה שהמשפט הסביל (ב) איננו דו-משמעי; המשמעות היחידה שלו - ולא משנה איזו מילה נבחר להטעים בו - היא המשמעות הפחות נגישה של (א): אף אחת מ-10 התמונות לא הוחזרה. במונחים של תנאי אמת, במצב עניינים שבו מיכל החזירה 8 מתוך 10 התמונות משפט (א) יהיה אמיתי אך משפט (ב) לא.

הבדלי המשמעות נובעים מיחסים לוגיים שונים בין השלילה לבין הכמת האוניברסלי 'כל'. זהו הצד הסמנטי של התופעה הזאת. הצד התחבירי הוא פעולת הסביל. והקשר ביניהם הוא שיטתי, לאמור: בכל מצב שבו המושא הישיר של המשפט הפעיל הוא כמת אוניברסלי, והמשפט מכיל שלילה - המשפט הסביל "יאבד" את אחת המשמעויות של המשפט הפעיל.

זהו אם כן קשר שיטתי בין כלל תחבירי לתכונה סמנטית, המפריך את תזה (ב3). גם פונקציות תקשורתיות יכולות לעמוד ביחס הדוק לכללים תחביריים. נבחן למשל את כלל ההשמטה (ellipsis), שמאפשר להשמיט רכיב תחבירי אם ההקשר מספק רכיב זהה לו. בדוגמאות (א10) ו-(ג10) להלן סימנו בסוגריים רבועים את הרכיב (צירוף פעלי, verb phrase) שמושמט בגרסאות הקצרות, (ב10) ו-(ד10) בהתאמה.

- (10) א. דני קנה מחשב חדש, ויוסי [קנה מחשב חדש].
 ב. * דני קנה מחשב חדש, ויוסי.
 ג. דני קנה מחשב חדש, ויוסי גם/לא [קנה מחשב חדש].
 ד. דני קנה מחשב חדש, ויוסי גם/לא.

המגבלה המעניינת כאן מתגלית בניגוד בין (ב10) ל-(ד10). בשני המקרים, הצירוף הפעלי 'קנה מחשב חדש' מופיע בפסוקית הראשונה, ועל כן, באופן אינטואיטיבי, ניתן להשלים אותו בפסוקית השניה. ובכל זאת, ההשמטה מותרת ב-(ד10) אך לא ב-(ב10) (משפט ב) נתפס כלא תקין, כאילו הפסוקית השניה איננה שלמה). ההבדל בין שני המשפטים הוא נוכחות 'גם'/'לא' ב-(ד10). 'גם' ו'לא' יוצרים הבדל כלשהו בין שתי הפסוקיות המחוברות, שוברים את הסימטריה ביניהן: או שהפסוקית השניה מוצגת כתוספת לראשונה, או שהיא מוצגת כניגודה. ללא ההבדל הזה, השמטת הצירוף הפעלי איננה אפשרית.

מצאנו אם כך שתי פונקציות תקשורתיות שגלוות לכלל ההשמטה: ראשית, החומר המושמט חייב להיות זהה לחומר שמופיע בהקשר (כלומר, אין בו שום מידע חדש); שנית, הפסוקית שבה מושמט החומר חייבת לעמוד ביחס של הבדל מסוים עם הפסוקית שממנה נלקח החומר אשר הושמט (כלומר, המסר שכן מופיע במפורש חייב להיות "חדש מספיק"). אלו שתי פונקציות תקשורתיות שגלוות לכלל פעולה של השמטה תחבירית.

הדוגמאות ב-(10)-(9) מראות שישנם קשרים שיטתיים בין כללים תחביריים מסוימים לבין תכונות סמנטיות או פונקציה תקשורתית. מסקנה זו חותרת תחת תזה (ב3). ואולם גם במקרה הזה, אין הכרח לפרש את תזת האוטונומיה כסותרת קשרים שיטתיים כאלה. די אם נייחס את הקשרים הללו ל"כללי הממשק" אשר מתווכים בין התחביר והסמנטיקה או בין התחביר והפגמטיקה; המבנה של התחביר עצמו יכול להישאר אוטונומי.

נחשוב על אנלוגיה. מולקולת הדופמין מורכבת מאטומי חמצן, מימן, פחמן וחנקן, המסודרים בסידור מרחבי מסוים. הדופמין הוא מוליך עצבי (נוירורנסמיטר) חשוב, שמופרש במסלולים מוטוריים וגם במסלולים רגשיים במוח. שיבושים בפעולתו קשורים במחלת פרקינסון ובסכיזופרניה, והוא חיוני גם

לקשב ולתהליכי למידה. הקשרים האלה שיטתיים; עלייה או ירידה בכמות הדופמין בכל אחד מן המסלולים שבהם הוא פעיל תגרור תוצאות מאד מובהקות, ידועות מראש. כמולקולה כימית, ניתן לחקור את הדופמין כמו כל מולקולה אחרת. אפשר לנתח את המבנה המרחבי שלו, את רמת האנרגיה של הקשרים הבין-אטומיים, אפשר לבחון דרכים לסנתז אותו ממולקולות שונות, או לפרק אותו למרכיביו וכו'. כל אלה הן שאלות כימיות; התשובות עליהן, מן הסתם, ינוסחו באוצר המלים של הכימיה. בשום שלב של החקירה הזאת לא ננסה להבין את התכונות הכימיות של הדופמין באמצעות השפעותיו על מיקוד קשב או התפתחות תסמיני פרקינסון. אלה הם היבטים פונקציונליים, ששייכים לרמת ניתוח גבוהה הרבה יותר - האופן שבו הדופמין מתווך בין תאי עצב שחולשים על תופעות קוגניטיביות ומוטוריות. במלים אחרות, הניתוח הכימי של הדופמין הוא אוטונומי. למרות שהקשרים בין המולקולה לבין "העולם הנורולוגי" שסובב אותה הם שיטתיים, אף אחד לא יעלה על דעתו להציע שהכימיה היא "אפינומנה" של הפונקציות החיצוניות של המולקולה. ברור שיש חוקיות פנימית, כימית; וברור שיש ממשק חיצוני, תפקודי. הקשר השיטתי בין השניים לא גורע מן הנבדלות שלהם.

את הלקח הזה אני מבקש להשאל גם לטובת האופן שבו אנו מבינים את התחביר של השפה והאופנים שבהן הוא "מתקשר" עם מערכות חיצוניות לו. לאחר ששללנו שלוש גרסאות שונות של תזת האוטונומיה של התחביר, נשארנו עם האפשרות האחרונה, תזה (13). הנה היא שוב:

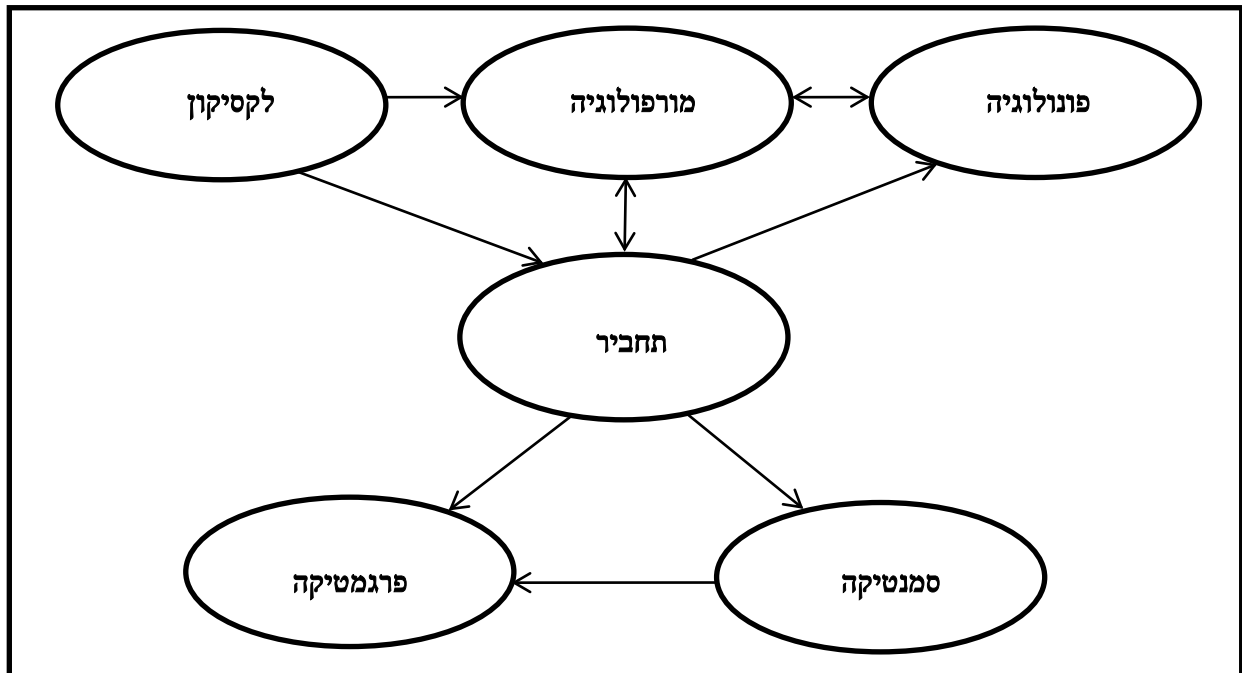
(11) תזת האוטונומיה של התחביר

הכללים הפנימיים לתחביר אוטונומיים; המיפוי (ממשק) בין התחביר לבין מערכות חיצוניות לו - לקסיקון, מערכת מושגית, מערכת השיח - רגיש לתכונות סמנטיות ולפונקציה תקשורתית.

זהו, לטענתי, הפשר האמיתי של תזת האוטונומיה של התחביר. בחלקו השני של המאמר ננתח מקרה מבחן אחד בפרוטרוט, ונראה כיצד התזה הזאת, מצד אחד, שופכת אור על תופעה דקדוקית מורכבת, ומצד שני, כיצד היא שואבת ביסוס אמפירי ממקרי מבחן כאלה.

במבט רחב יותר, אנו מניחים שהדקדוק הוא בעל מבנה מודולרי והמודולים השונים שבו מתקשרים זה עם זה באמצעות כללי מיפוי שיטתיים. (ראו תרשים 2).

מקרה המבחן שלנו נראה כך. אנו נזהה קבוצה טבעית של אלמנטים, שמתרכזו בה אוסף מסוים של תכונות תחביריות. יחד עם זאת, לקבוצה הזאת יש אפיון סמנטי טבעי. לכן, על פניו נראה שיש לתחביר גישה ישירה לאפיון הסמנטי הטבעי. כלומר, התחביר אינו אוטונומי. חרף זאת, במבט מעמיק יותר נגלה שזאת אשליה. למעשה, כללי התחביר "רואים" רק מבנה תחבירי. האפיונים הסמנטיים תמיד מתווכים לתחביר דרך מיפוי/קידוד מסוים, שהוא-הוא מהווה את הקלט לכללי התחביר. מצב עניינים זה, אם כן, הוא מקרה פרטי של תזת האוטונומיה (11).

תרשים 2. המבנה המודולרי של הדקדוק

מושאים כחווים (objects as experiencers)

רקע: תפקידים תמאטיים (thematic roles)

כל משפט פשוט אפשר "לפרק" לשני סוגי מרכיבים: הפעולה או התכונה, והמשתתפים שקשורים בה. למשל:

(12) א. יוסי מסר את הכדור למיכל.

ב. הכדור נמסר למיכל על-ידי יוסי.

ג. המגרש הזה שייך לדוד שלי.

ב-(א) הפעולה היא מסר, ושלושת המשתתפים הם יוסי, הכדור ומיכל. בעגה הבלשנית מ זוהים המשתתפים באמצעות התפקידים התמאטיים שלהם: הראשון נקרא יוזם-פעולה (agent), השני סופג-פעולה (patient) והשלישית מקבל-פעולה (recipient). שימו לב שתפקידים תמאטיים אינם זהים לתפקידים תחביריים. במשפט (ב) חלוקת התפקידים התמאטיים זהה לזו של (א), למרות שהתפקידים התחביריים עברו שינוי: המושא הישיר של (א) הפך לנושא של (ב) והנושא של (א) הפך לנספח (adjunct) של (ב). לבסוף, משפט (ג) מדגים פעלי מצב, או תכונה: תכונת השייכות מייחסת שני משתתפים זה לזה: המגרש, שתפקידו התמאטי הוא מוסב (theme), ודוד שלי, שתפקידו התמאטי הוא בעל קניין (possessor).

במינוח הבלשני, הפעולה או התכונה נקראים הפרדיקאט של המשפט, והמשתתפים נקראים הארגומנטים (של הפרדיקאט). נהוג גם להבחין בערכיות (valence) של פרדיקאטים, כלומר מספר

הארגומנטים שלהם; כך למשל, **מסר** ב-(12א, ב) הוא פרדיקאט תלת-מקומי ואילו **שייך** ב-(12ג) הוא פרדיקאט דו-מקומי.
 כעת אני רוצה להתמקד בסוג מסוים של ארגומנטים, שנושאים סוג מסוים של תפקיד תמאטי. הנה כמה דוגמאות מהם.

- (13) א. גיל מתעב פלפלים אדומים.
 ב. המחזה שיעשע את רונית.
 ג. כאב הבטן הציק למיכאל.
 ד. השירים מהתנועה נמאסו על יהודית.

הפעלים בארבעת המשפטים הללו שייכים לקבוצה של פרדיקאטים שנקראת **פרדיקאטים פסיכולוגיים**. המשותף לארגומנטים המודגשים בכל המשפטים הללו הוא שכולם משתתפים באירוע מנטלי או רגשי כלשהו. יותר מכך: כולם חווים מצב מנטלי/רגשי ספציפי, שמזוהה על-ידי הפרדיקאט. כך, **גיל** ב-(א) חווה תיעוב, **יהודית** ב-(ד) חווה מיאוס, וכדומה. ארגומנטים מן הסוג הזה נושאים תפקיד תמאטי שמכונה **חווה** (experiencer).
 חווים חולקים תכונה משותפת אחת עם תפקידים תמאטיים אחרים. כמו יוזם-פעולה ומקבל-פעולה, חווים הם בהכרח בני-אנוש (או ישויות מואנשות). מכאן האנומליה הסמנטית של המשפטים הבאים, שבהם ארגומנטים שאינם בני-אנוש מופיעים בעמדה שתפקידה התמאטי יכול לחול רק על בני-אנוש (הסימון '#' מציין משפט תקין דקדוקית אך חריג או סוטה מבחינה סמנטית, כלומר, מבחינת משמעותו).

- (14) א. # הכיסא מסר את הכדור למיכל. (יוזם פעולה לא בן אנוש)
 ב. # יוסי מסר את הכדור לסלע. (מקבל פעולה לא בן אנוש)
 ג. # הסיר שלי מתעב פלפלים אדומים. (חווה לא בן אנוש)
 ד. # המחזה שיעשע את קירות התיאטרון. (חווה לא בן אנוש)

לעומת זאת, לחווים יש תכונה ייחודית אחת שאינה מאפיינת אף תפקיד תמאטי אחר: הם (כמובן) חווים מצב מנטלי/רגשי מסוים. פירוש הדבר הוא שהנושא של **תיעב** והמושא של **שיעשע** נמצאים בהכרח במצב רגשי מסוים (בזמן הרלבנטי להערכת אמיתותו של המשפט); בעוד שהנושא והמושא העקיף של **מסר** אינם נמצאים בהכרח בשום מצב מנטלי/רגשי ספציפי. למעשה, ניתן לדמיין יוזמי פעולה ומקבלי פעולה שמצויים בתרדמת, או משוללים כל מצב רגשי (כמו זומבים), אבל לא ניתן לדמיין חווים כאלה. כלומר, קיומו של מצב מנטלי/רגשי בכל אירוע שבו מופיע פרדיקאט פסיכולוגי הוא תכונה לוגית של המשפט.
 זיכרו אם כן את האפיון הזה של התפקיד התמאטי "חווה", ושימו לב שמדובר באפיון **סמנטי**; קרי, אפיון שמתבסס על משמעותו של התפקיד. בסעיף הבא נבחן את התכונות התחביריות החריגות של ארגומנטים חווים.

הייחוד התחבירי של מושאים חזרים

ארבע הדוגמאות של ארגומנטים חזרים ב-(13) מדגימות ארבעה תפקידים תחביריים שונים. החווה ב-(13א) הוא נושא; החווה ב-(13ב) הוא מושא ישיר ('את' היא יחסת המושא, לא מילת יחס); החווה ב-(13ג,ד) הוא מושא יחס. בדיון להלן אתרכז בדוגמאות כגון (13ב), שבהן החווה הוא מושא ישיר. לאמיתו של דבר, אני עומד לטעון שדוגמאות אלה הן סוג של אשליה אופטית, שכן חזרים תמיד מתממשים כמושא של מילת יחס (ל-, ב-, מ-, על, וכדומה).

התכונות המיוחדות של מושאים חזרים משכו את תשומת ליבם של בלשנים כבר לפני 40 שנה. במהלך השנים, הצטברו עוד ועוד ראיות דקדוקיות, משפות שונות ומגוונות, שמושאים חזרים אינם מתנהגים כמו מושאים ישירים רגילים. בכל שפה ושפה שהתופעה נבחנה בה, צצו ועלו כל מיני "מוזרויות"; עד כדי כך, שמוזרויות אלה זכו לשם הכולל "psych effects" (כלומר, אפקטים הקשורים לפרדיקאטים פסיכולוגיים). כיוון שאין ביכולתי להציג כאן אלא את קצה המזלג, אתן דוגמאות משלוש שפות: עברית, אנגלית וצרפתית.

עברית. פסוקית זיקה (relative clause) היא משפט שמתאר (מוסיף מידע על) שם עצם. שם העצם המתואר נקרא ראש הזיקה, והוא בעל תפקיד תחבירי כפול - במשפט הראשי ובפסוקית הזיקה. בדוגמאות הבאות פסוקית הזיקה נתונה בסוגריים רבועים וראש הזיקה מודגש. בשתי הדוגמאות, תפקידו של ראש הזיקה במשפט העיקרי הוא מושא ישיר (של הפועל ראיתי). ב-(15א) הוא במקביל הנושא של פסוקית הזיקה, וב-(15ב) הוא המושא שלה.

(15) א. ראיתי את הבחורה [ש _____ דחפה את הבחור].

ב. ראיתי את הבחורה [שהבחור דחף _____].

שימו לב שהעמדה התחבירית בתוך פסוקית הזיקה שמתאימה לראש הזיקה - נותרת ריקה. עם זאת, כשמדובר בעמדת מושא (כמו ב-(15ב)), ניתן להציב בה כינוי גוף שמתייחס אל ראש הזיקה. אפשרות זאת נשמעת טבעית יותר ככל שהמרחק בין ראש הזיקה לעמדה המתאימה לו בתוך פסוקית הזיקה גדול יותר. ועדיין, נדגיש שכינוי הגוף הוא אופציונלי (כפי שמציינים הסוגריים המעוגלים סביבו ב-(16)).

(16) ראיתי את הבחורה [שאתמול בתור לאוטובוס הבחור הזה בלי בושה דחף (אותה)].

ננסה אם כן הכללה על מושאים של פסוקיות זיקה:

(17) אם ראש הזיקה ממלא את תפקיד המושא הישיר של פסוקית הזיקה, אין צורך (אף כי אפשר) להציב בעמדה זו כינוי גוף, וניתן להשאיר אותה ריקה.

(אפשר) להציב בעמדה זו כינוי גוף, וניתן להשאיר אותה ריקה.

עד כה דיברנו על תפקידים תחביריים - נושא ומושא - במנותק מן הפעלים שקשורים בהם. ההנחה המובלעת היתה שזהותו של הפועל, במשפט העיקרי או בפסוקית הזיקה, לא משנה. אבל ההנחה הזאת שגויה. קבוצה אחת של פעלים מתנהגת באופן חריג בפסוקיות זיקה: פעלים פסיכולוגיים שדורשים מושא חווה. הנה מספר דוגמאות:

- (18) א. * היה לי חבר [שמזג האוויר כאן הדהים ____ בקיץ].
 ב. היה לי חבר [שמזג האוויר כאן הדהים אותו בקיץ].
 ג. * אנשים [שספרות יפה מעצבנת ____] הם אנשים רגילים לגמרי.
 ד. אנשים [שספרות יפה מעצבנת אותם] הם אנשים רגילים לגמרי.

כשעמדת המושא של הפועל הפסיכולוגי בפסוקית הזיקה ריקה (כמו ב-(א) ו-(ג)) - המשפט לא דקדוקי; הנטייה המיידית שלנו היא "לדחוף" כינוי גוף לעמדה הריקה, כך שמתקבל משפט תקין, כמו ב-(ב) ו-(ד). התופעה שמתגלה ב-(18), אם כן, עומדת בניגוד להכללה שניסחנו ב-(17): אף כי ראש הזיקה ממלא את תפקיד המושא הישיר של פסוקית הזיקה, לא ניתן להשאיר את עמדת המושא ריקה כאשר זהו מושא חוזה של פועל פסיכולוגי, וחייבים להציב בה כינוי גוף. על מנת להיות בטוחים שהתופעה שגילינו באמת ייחודית לפעלים פסיכולוגיים ולא נובעת משום גורם אחר, נבצע שינוי מינימלי במשפטים של (18); נחליף את הפועל הפסיכולוגי בפועל שאיננו כזה. שימו לב שהמושא הישיר של הפעלים הבריח ותיאר אינו חוזה בהכרח שום מצב מנטלי/רגשי מסוים.

- (19) א. היה לי חבר [שמזג האוויר כאן הבריח ____ בקיץ].
 ב. אנשים [שספרות יפה מתארת ____] הם אנשים רגילים לגמרי.

כמו ב-(16), אפשר להציב כינוי גוף בעמדת המושא - אבל לא חייבים. הניגוד הדרמטי בין דוגמאות (18א,ג) לבין דוגמאות (19א,ב) מוכיח שאכן, החריגות של הזוג הראשון נעוצה ישירות בטיבו של הפועל בפסוקית הזיקה (פסיכולוגי או לא-פסיכולוגי). הנה, אם כן, דוגמה ראשונה להשפעה של הסמנטיקה על התחביר, ולכאורה מכשול בפני תזת האוטונומיה של התחביר. תופעה תחבירית (האם כינוי גוף בעמדת המושא הישיר של פסוקית זיקה הכרחי או לא?) מותנית בגורם סמנטי (האם התפקיד התמאטי של אותו מושא ישיר הוא חוזה או לא?). נזכור את הבעיה הזאת ונמשיך הלאה בחקירת הפעלים הפסיכולוגיים. אנגלית. כעת נתבונן ב"מוזרות" שניה של הפעלים האלה, הפעם בשפה האנגלית. באנגלית ניתן ליצור הרכבים (compound) באופן פרודוקטיבי מכל פועל יוצא (= פועל שמופיע עם מושא ישיר). ראש ההרכב הוא צורת -ing של הפועל וקודם לו המושא הישיר. למשל:

- (20) א. We baked cookies at the party → a **cookie-baking** party
 ב. We threw mud at the contest → a **mud-throwing** contest
 ג. This man fears god → a **god-fearing** man

שימו לב שפעלים פסיכולוגיים בעלי מושא חוזה משתתפים בתהליך, כמו ב-(ג). ואולם לא כל הפעלים היוצאים מאפשרים יצירת הרכב שכזה. הקבוצה שאנו מתמקדים בה כעת - הפעלים בעלי מושא חוזה - הם יוצא הדופן היחיד. לא ניתן ליצור מהם הרכבים כאלה בשום אופן.

21) א. This god frightens men → * a **man-frightening** god

ב. This gag amused the kid → * a **kid-amusing** gag

ג. The procedure confuses customers → * a **customer-confusing** procedure

עובדות אלה ברורות לכל דובר ילידי של אנגלית (גם אם לא לנו), אף כי הסיבה להן נעלמת מן הדובר. גם כאן, על פניו נראה שתופעה *תחבירית* (האם הרכב שמבוסס על הפועל ומושא הישיר קיים או לא?) מותנית בגורם *סמנטי* (האם המושא של הפועל חווה או לא?). ולכן גם זאת בעיה לתזת האוטונומיה של התחביר.

צרפתית. כמו בכל שפות הרומאנס, כינויי גוף בצרפתית מופיעים ככינויים נתמכים (clitic), והדבר נכון גם עבור כינויים חוזרים (reflexive): בכל שפות הרומאנס אנו מוצאים כינויים חוזרים נתמכים (reflexive clitic) כדוגמת *si* או *se*. כך, משפט כמו 'ז'אן מצייר את עצמו' יתורגם לצרפתית באופן הבא:

22) Jean se dessine

ושוב, מתוך קבוצת הפעלים היוצאים, תת-קבוצה אחת יוצאת דופן: הפעלים הפסיכולוגיים שדורשים מושא חווה. אלה אינם יכולים להופיע עם *se*.

23) א. Jean préoccupe Marie.

ז'אן מדאיג את מארי.

ב. * Jean se préoccupe.

ז'אן מדאיג את עצמו.

מדוע משפט (23) אינו דקדוקי? כפי שהתרגום העברי מראה, אין שום בעיה סמנטית או מושגית לדמיין מצב שבו אדם מדאיג את עצמו (למשל, אם אני אתחיל להמר באופן כפייתי וגם אתמכר לטיפה המרה, יש סיכוי טוב שאדאיג את עצמי). הבעיה, אם כן, איננה סמנטית, אבל *אפיון* המגבלה שמבחינה בין (22) ל-(23) נראה בהחלט סמנטי: גם כאן, תופעה *תחבירית* (האם הפועל יכול להופיע עם כינוי חוזר נתמך?) מותנית בגורם *סמנטי* (האם המושא של הפועל חווה או לא?). זהו האתגר השלישי לאוטונומיה של התחביר.

על פניו, לא נראה שיש קשר מהותי בין שלוש התופעות התחביריות שבחנו. מה הקשר בין כינויי גוף בעמדת מושא של פסוקית זיקה בעברית, הרכבים באנגלית, וכינויים חוזרים נתמכים בצרפתית? יחד עם זאת, שלוש התופעות תלויות באותו גורם ממש: זהותו של המושא הישיר של הפועל. והזהות הזאת מוגדרת במונחים סמנטיים: האם הוא בהכרח חווה מצב מנטלי/רגשי או לא? בשלב זה יכול הבלשן להניח שהכללים התחביריים שעומדים מאחורי שלוש התופעות האלה אומנם רגישים לאבחנות סמנטיות כאלו. למשל, הוא יכול לפתח תיאוריה של כבילת כינויים חוזרים (reflexive binding) שתפסול יחסי כבילה בין שני ארגומנטים (נושא ומושא) רק אם המושא הוא חווה.

למעשה, תיאוריה ממש כזאת אכן הוצעה בעבר. ואם היא תתברר כנכונה, יהיה בה כדי להוכיח שלפחות היבטים מסוימים של התחביר אינם אוטונומיים. יחד עם זאת, תיאוריה כזאת חלה רק על דוגמה (23ב) ואין בכוחה להסביר מדוע גם דוגמאות (18א,ג) ו-(21) לא דקרוקיות. לשם כך יידרשו תיאוריות נוספות, שגם הן יפרו את האוטונומיה של התחביר. ועדיין לא יהיה ברור מה הופך את שלוש התופעות הללו ל"קבוצה טבעית" מבחינת התחביר. במלים אחרות, התהייה שתעורר היא מדוע דווקא הכללים התחביריים האלה ולא אחרים מראים רגישות לתפקיד התמאטי של המושא? מדוע איננו מוצאים מגבלות אחרות לגמרי על מושאים חוים, למשל, שלא ניתן יהיה לשאול אודותם ('את מי המהומה הפחידה?'), שלא ניתן יהיה לחבר אותם ('הסרט ריתק את הילדים והילדות') וכיוצא בזה. מכל הבחינות הללו, מושאים חוים אינם מפגינים שום מוזרות ואינם נבדלים מכל מושא אחר. העובדה שתפקידם התמאטי (כמי שחווים מצב מנטלי/רגשי) רלבנטי לתופעות תחביריות מסוימות ולא לאחרות - נותרת כחידה במסגרת ההסברים הסמנטיים לחריגותם.

האלטרנטיבה: סמנטיקה יחודית מתממשת בתחביר ייחודי

שני טעמים, אם כן, מותירים אותנו לא מסופקים מההסבר הסמנטי. טעם אחד, תיאורטי (או אולי, מטא-תיאורטי), הוא שהסבר כזה חותר תחת הנחת האוטונומיה של התחביר; הנחה שכבר סקרנו בתחילת הדברים כמה וכמה טיעונים בזכותה. טעם שני, מתודולוגי, הוא שההסבר הסמנטי במקרה הנוכחי הוא בעצם שלושה הסברים נפרדים; אין שום זיקה אינהרנטית בין שלוש התופעות התחביריות שסקרנו לבין הסמנטיקה של מצבים מנטליים/רגשיים. הסבר שמשאיר את ריבוי התופעות נטול פשר, שאינו מציע פרספקטיבה מאחדת - הוא הסבר גרוע.

האלטרנטיבה שאציע להלן תהיה הסבר תחבירי. ההסבר הזה ייחס את שלוש התופעות שנדונו כאן לעקרונות תחביריים כלליים יותר. בתור שכזה, ההסבר יאשש את האוטונומיה של התחביר. יחד עם זאת, לא נוכל לחמוק מן השאלה - מדוע קיים אפיון סמנטי טבעי לקבוצת הפעלים שמעורבת בשלוש התופעות הללו? כיצד ניתן ליישב את התחביר האוטונומי עם מה שנראה כמו רגישות לתכונות סמנטיות?

נתחיל בתזכורת. במשפטים ב-(13) ראינו שמושאים חוים יכולים להופיע או כמושא ישיר (דוגמה 24א) להלן) או כמושא יחס, כלומר, מושא שקודמת לו מילת יחס (דוגמאות 24ב,ג) להלן). שימו לב ש-את איננה מילת יחס אלא יחסת המושא הישיר בעברית (accusative case).

24) א. המחזה שיעשע את רונית.

ב. כאב הבטן הציק ל-מיכאל.

ג. השירים מהתנועה נמאסו על יהודית.

הרעיון שאני מבקש להציע הוא פשוט: הבה נדמיין שהמושא הישיר ב-(24א), 'רונית', הוא למעשה צירוף יחס, ממש כמו 'למיכאל' ב-(24ב) ו'על יהודית' ב-(24ג). במלים אחרות, הבה נניח שגם במשפט 24א) קיימת מילת יחס "מופשטת", שאיננה מבוטאת, לפני המושא החווה. נסמן אותה ב- ψ (האות היוונית ψ היא האות הראשונה בשורש psych, לציון התוכן הפסיכולוגי של המושא החווה).

(25) המחזה שיעשע $\emptyset_{\psi}$ את רונית].

הסימון התחתי צ"י מציין "צירוף יחס" - צירוף של מילת יחס עם שם עצם. הטענה כאן, אם כן, היא שבדיוק כמו ש'עם המשפחה' הוא צירוף יחס, ו'על השולחן' הוא צירוף יחס, ו'לפני שנה' הוא צירוף יחס - גם 'רונית' הוא צירוף יחס כאשר הוא מתפקד כמושא חווה, כמו ב-(24א). והוא צירוף יחס הודות לקיומה של מילת יחס "בלתי נראית", או "בלתי נהגית", שמופיעה בו.

טענה כזאת ודאי נשמעת מוזרה, אם לא מפוקפקת, למי שאינו בלשן. מה פירוש הדבר "מילת יחס שאיננה נהגית"? איך דבר יכול גם להתקיים וגם לא להתקיים בו זמנית?

למעשה, אלמנטים תחביריים שאינם נהגים הם דיירי קבע בבלשנות המודרנית. מרגע שמבינים בדיוק מה הם, קיומם הופך להיות נורמלי לגמרי, כמעט בלתי נמנע. הקושי האינטואטיבי להכיר באפשרות קיומם של אלמנטים כאלה נובע מן התפיסה הלא-מושכלת שלנו של הדקדוק. אנו מניחים (ללא כל בסיס מדעי) שהדקדוק עשוי מקשה אחת, או מוטב לומר, רמה אחת של ייצוג. אם כך, אזי אלמנט יכול או להיות מיוצג ברמה הזאת, ולכן "להתקיים" מבחינת דקדוקית, או לא להיות מיוצג בה, שאז הוא "איננו קיים" בדקדוק.

אבל הבלשנות המודרנית פורשת לנגד עינינו תמונה שונה לחלוטין של הדקדוק. הדקדוק שאנו נושאים בתוך מוחנו הוא מערכת רב-ממדית, מודולרית, שמכילה כמה וכמה רמות ייצוג מקבילות: פונולוגיה, מורפולוגיה, תחביר, סמנטיקה ופרגמטיקה. בין הרמות האלה מתקיימים ממשקים, כלומר "כללי תרגום", אבל בכל זאת הן שומרות על עצמאות מסוימת זו מזו. אומנם על פי רוב אלמנט שמופיע ברמה אחת יופיע גם באחרות - אבל אין שום הכרח לוגי בכך. למשל, הרמה הפונולוגית והמורפולוגית מכילות לא מעט אלמנטים נטולי משמעות: סימני יחסה, נטיות התאם, נושא סתמי וכיו"ב. אלמנט נטול משמעות, בהקשר הנוכחי, הוא אלמנט שיש לו ייצוג צלילי אך אין לו ייצוג סמנטי. ולהיפך: הפירוש הסמנטי חורג הרבה מעבר לייצוג הצלילי. ממשפט כמו "גיל מסר את הכלבה שלו" משתמע שהיה מישהו שקיבל את הכלבה; למעשה, קיומו של מקבל-פעולה כזה הוא גרירה לוגית של המשפט. זאת למרות שאין שום ייצוג צלילי (ואולי גם לא תחבירי) למשתתף, או לארגומנט הזה.

אם כך, אין כל מניעה להניח שאלמנטים דקדוקיים יכולים להתקיים ברמת ייצוג אחת ולא באחרת. ולכן, אין כל מניעה להניח שיש גם אלמנטים תחביריים ללא כל ייצוג צלילי. מילת היחס $\emptyset_{\psi}$ היא בדיוק חיה כזאת. והשאלה האם היא קיימת או לא היא בעצם שאלה אמפירית: האם ההנחה שהיא קיימת מסבירה באופן משביע רצון עובדות או הכללות משמעותיות? בכל מקרה, הנחת קיומם של אלמנטים כאלה אינה מעוררת שום קושיות מטאפיזיות חריגות; ממש כפי שהנחת קיומו של שדה אלקטרומגנטי, שאינו ניתן לתצפית ישירה אך משפיע בעקיפין על התנהגותם של חלקיקים המצויים בו, איננה מעוררת קושיות מטאפיזיות. הוא קיים אם ההסבר הטוב ביותר לעובדות מניח שהוא קיים.

מהן העדויות האמפיריות לקיומה של מילת היחס $\emptyset_{\psi}$? אלו ה"מוזרויות" התחביריות של המושאים החזויים שבחנו לעיל. כפי שנראה מיד, הנחת קיומה של $\emptyset_{\psi}$ מספקת לנו תובנה אמיתית ביחס ל"מוזרויות" האלה, שכן לאורה הן חדלות להיות מוזרות והופכות להיות נורמליות.

מושאים חזוים מתנהגים כמושאי יחס

נתחיל בתופעה הראשונה: נוכחותו של כינוי גוף בעמדת מושא בפסוקית זיקה שמוסבת עליה.

- (26) א. אנשים [שספרות יפה מתארת ____] הם אנשים רגילים לגמרי.
 ב. * אנשים [שספרות יפה מעצבנת ____] הם אנשים רגילים לגמרי.
 ג. אנשים [שספרות יפה מעצבנת אותם] הם אנשים רגילים לגמרי.

ראינו שמושא חוזה אינו יכול להישאר כעמדה ריקה בהקשר הזה, וחייב להתממש ככינוי גוף. כעת שימו לב לכך שמושאי יחס, גם הם, חייבים להתממש ככינויי גוף באותו הקשר.

- (27) א. * אנשים [שספרות יפה מדברת על / עוסקת ב ____] הם אנשים רגילים לגמרי.
 ב. אנשים [שספרות יפה מדברת עליהם / עוסקת בהם] הם אנשים רגילים לגמרי.

כינויי גוף שמופיעים אחרי מילות יחס בעברית עוברים "היתוך" עם מילת היחס; 'עליהם' = 'על הם', 'בהם' - 'ב-הם', וכדומה. שלא כמו באנגלית, שמאפשרת משפטים כמו (27א), עם מילת יחס "תלויה ומתנדנדת" (preposition stranding), רוב השפות, כולל עברית, אינן מתירות זאת. ועל כן, בעוד שהמושא הישיר של פסוקית זיקה המוסבת עליו יכול להישאר ריק, כמו ב-(26א), מושא יחס בתפקיד דומה חייב להתממש ככינוי גוף, כמו ב-(27ב).

והנה, העובדה שמושאים חזוים, למרות חזותם החיצונית כמושאים ישירים (שמושאים את יחסת המושא הישיר 'את'), מתנהגים כמו מושאי יחס, ולא כמו מושאים ישירים רגילים, תומכת בהשערה שהם אכן מושאי יחס ברמת הייצוג התחבירי. מילת היחס $\emptyset_{\psi}$, כמו כל מילת יחס אחרת בעברית, אינה רשאית להוות "תלויה ומתנדנדת", ללא מושא פנימי. על כן היא מחייבת את הופעתו של כינוי גוף אחריה. הניתוח הזה לא רק מסלק את האנומליה של המושאים החזוים, אלא גם מכפיף אותם לעקרונות כללי לגמרי של השפה. בהינתן ההיפותזה של מילת היחס $\emptyset_{\psi}$ (ומנין היא באה - על כך עוד יש לתת את הדעת) - ההתנהגות של מושאים חזוים בפסוקיות זיקה בעברית היא לחלוטין שיטתית וניתנת לניבוי.

נעבור כעת לאנגלית. הייחודיות של מושאים חזוים שם, כזכור, התבטאה באי-יכולתם ליצור הרכבים עם הפועל שלהם.

- (28) א. a **mud-throwing** contest
 ב. * a **man-frightening** god

גם כאן, הדמיון למושאי יחס ניכר מיד. הרכבים מן הסוג הזה ניתן ליצור רק מפעלים יוצאים. ברגע שיש במבנה מילת יחס, לא ניתן לשלב אותה בתוך ההרכב, והתוצאה לא דקדוקית.

- (29) א. They depend **on** charity / * a charity-depending organization
 ב. She confides **in** strangers / * a stranger-confiding woman

דמינו כעת שגם הפועל הפסיכולוגי **frighten** (וכל פועל מסוגו) דורש צירוף יחס ולא מושא ישיר אחריו. מילת היחס בצירוף הזה, $\emptyset_{\psi}$, בדיוק כמו כל מילת יחס אחרת, מסכלת את יצירת ההרכב מן הפועל והמושא; דוגמה (28) נפסלת מאותה סיבה שההרכבים ב-(29) נפסלים. ההסבר הזה משיב את "הנורמליות" על כנה, ומוצא סדר שיטתי במה שקודם לכן נראה חריגה תמוהה. לבסוף, הבעיה בצרפתית. מושאים חזרים, שלא כמו מושאים ישירים רגילים, אינם יכולים להתממש ככינוי חוזר נתמך (se).

(30) א. Jean se dessine.

ז'אן מצייר את עצמו.

ב. * Jean se préoccupe.

ז'אן מדאיג את עצמו.

אם בוחנים את התנהגותם של מושאי יחס בהקשר הזה, רואים בדיוק את אותה מגבלה. אומנם מושאים עקיפים (של מילת היחס à, 'ל-') יכולים להתממש כ-se, אך זאת כנראה משום שלא מדובר במילת יחס אמיתית אלא בסמן יחסה (יחסת הדאטיב, dative). מושאי יחס אמיתיים אינם יכולים להתממש ככינוי חוזר נתמך. אם יש צורך להפוך אותם לכינוי חוזר, חייבים להשתמש בכינוי לא נתמך, **lui-même**, 'עצמו'.

(31) א. Il a parlé de lui-même.

ב. * Il s'est parlé.

הוא דיבר על עצמו.

(32) א. Il compte sur lui-même.

ב. * Il se compte.

הוא סומך על עצמו.

מה בדיוק ההסבר למגבלות האלה על תפוצת se - אין זה חיוני לברר (ככל הנראה הן נעוצות בסימון המורפולוגי של הכינוי הזה). לצורך הטיעון הנוכחי חשוב רק להבחין בכך ששוב, עשינו רדוקציה של תופעה "חריגה" לדפוס כללי, לא חריג. אותן מגבלות שאינן מאפשרות ל-se להחליף מושא יחס, כמו ב-(31) ו-(32), פועלות גם במקרה של המושא החזרה ב-(30). ההבדל היחיד הוא שאת מילת היחס רואים במקרים האחרונים (de, sur), ואילו את מילת היחס במקרה הקודם לא רואים ($\emptyset_{\psi}$). ובכל זאת - האפקט התחבירי זהה.

לסיכום: פתחנו את הדיון האמפירי בתיאור שלוש "מוזרויות" תחביריות של מושאים חזרים בעברית, אנגלית וצרפתית. בשלושת המקרים, ראינו שמושאים חזרים כפופים למגבלות חמורות יותר מאשר מושאים ישירים רגילים בשפה. מבט מעמיק יותר גילה שלמעשה, אותן מגבלות חלות גם על מושאי

יחס. המפתח לחידה נמצא בדמותה של מילת יחס "ריקה", או אם לדייק, מילת יחס בעלת קיום תחבירי אבל לא פונולוגי, אשר מופיעה לפני מושאים חזוים. נוכחותה של מילת יחס זאת (שסימנו כ- $\emptyset_{\psi}$) מסבירה את כל ה"מוזרויות" כהתנהגויות סטנדרטיות לגמרי של מושאי יחס. ההסבר נקי מן הפגמים שמצאנו בהסבר הסמנטי: הוא אינו סותר את האוטונומיה של התחביר ובה בעת מספק רציונל לכיד לשלוש התופעות. לפני שנמשיך הלאה רק נציין ששלוש השפות שהזכרנו כאן הן דגימה קטנה בלבד. טענה כמו זו שטענו כאן, בעלת יומרה אוניברסלית, יש לבדוק בשפות רבות ככל האפשר, מאזורים גיאוגרפיים נפרדים, בעלות גניאולוגיה נפרדת, וכדומה. דבר זה כמובן לא נוכל לעשות כאן. בכל זאת, ניתן לומר שהשערה הנוכחית, לפיה מושאים חזוים הם תמיד מושאי יחס, נתמכת בראיות משפות רבות מאד, ולא דווקא שפות שמיות או אינדו-אירופאיות. עדות מכרעת מגיעה משפות שבהן כל המושאים החזוים הם מושאי יחס; במלים אחרות, שפות שבהן אין כלל משפטים כמו 'גיל הרגיו את אחותו הקטנה' אלא רק משפטים כמו 'גיל הרגיו על/ב-/ל- אחותו הקטנה'. השפה האינדיאנית נבאחו והשפה הגאלית אירית הן שתי דוגמאות כאלה. בשפות אחרות, גם אם לא רואים את מילת היחס, מושאים חזוים מפגינים שלל "מוזרויות" תחביריות שניתן להסבירן באמצעות הנחת קיומה של מילת יחס ריקה, כמו שראינו ביחס לעברית, אנגלית וצרפתית.

החידה האחרונה: למה מושא חוזה הוא מושא יחס?

ההסבר התחבירי להתנהגות החריגה של מושאים חזוים מניח את הדעת. מרגע שמניחים את קיומה של מילת יחס ריקה (לא נהגית), התופעות מקבלות הסבר טבעי. ואולם נקודת הפתיחה של ההסבר עדיין טעונת הסבר בעצמה: מדוע חייבת להופיע מילת יחס לפני מושא חוזה? מאיזה עקרון כללי בדקדוק נגזרת התכונה הזאת?

השאלה הזאת לוקחת אותנו אל הממשק בין התחביר ללקסיקון, או למערכת המושגית. מצד אחד יש לנו קטגוריה מושגית: אינדיבידואל שחוזה מצב מנטלי/רגשי. מצד שני יש לנו קטגוריה תחבירית: צירוף יחס. השאלה היא מדוע מנגנון המיפוי בין הלקסיקון לתחביר ממפה את הקטגוריה הראשונה לשנייה.

הדרך הטבעית ביותר לענות על שאלה כזאת היא להתבונן כיצד קטגוריות מושגיות אחרות מתמפות לצירופי יחס. אם כן - איזה מושגים מקודד הדקדוק באמצעות מילות יחס?

התשובה מורכבת, ולכן כדאי להתחיל במקרים הפשוטים ביותר. במקרים האלה, נראה כאילו התפקיד העיקרי של מילת היחס הוא לציין יחס מרחבי בין חזית (figure) לרקע (ground). למשל: הכד על השולחן, הכניסה מאחורי הבניין, הבצל בתוך הסיר. בכל המקרים האלה, הצירוף השמני שמופיע לפני מילת היחס (הכד, הכניסה, הבצל) הוא החזית, והצירוף השמני שמופיע אחריה (השולחן, הבניין, הסיר) הוא הרקע. מילת היחס מציינת את סוג היחס המרחבי שבין החזית לרקע. לעתים היחס הוא אינהרנטי, כלומר, תלוי אך ורק בחזית וברקע; כך בדוגמה 'הבצל בתוך הסיר'. לעתים אחרות, היחס תלוי במערכת ייחוס חיצונית, כמו בדוגמה 'הכד על השולחן'. על מנת לדעת מה זה 'על', יש צורך לדעת מהו הכיוון 'למעלה' ומהו הכיוון 'למטה', כיוונים שאינם אינהרנטיים לשולחן עצמו. כמובן

שמילות יחס משמשות גם לציון יחסים זמניים (לפני, אחרי, תוך כדי) או מופשטים (אודות, לגבי), אבל דומה שיש הסכמה כי המובן הבסיסי של מילות יחס הוא תמיד מרחבי, ואילו מרבית המובנים האחרים נגזרים בדרך של הרחבה מטאפורית.

על רקע התיאור הזה, הבה נבחן כמה משפטים שיש בהם ארגומנט חוזה בעמדת מושא יחס.

(33) א. החשיכה הפילה אימה על יוסי.

ב. העבודה החדשה הפיחה במיכל שמחת חיים.

ג. העצב חילחל לתוכי עוד ועוד.

נשים לב שהפעלים שמופיעים במבעים האלה אינם מסווגים באופן ראשוני כפעלים פסיכולוגיים. הפיל, הפיח וחילחל הם פעלים שמציינים שינוי במצב מרחבי - ארגומנט אחד נע אל מיקום מרחבי שמסומן באמצעות ארגומנט אחר. מה שמעניין בדוגמאות האלה הוא שהן מראות כמה טבעי לנו למפות את הסכימה המושגית הזאת, של שינוי מצב מרחבי, או גרימה של שינוי כזה - לשינוי מצב פסיכולוגי. כך, כמו שאפשר להפיל אגרטל, אפשר להפיל אימה. ובעוד שארגומנט המיקום (location) במקרה הראשון מצייין מיקום מסוים במרחב (למשל, הפלתי את האגרטל על הרצפה), במקרה השני הוא מצייין מיקום מנטלי: על יוסי.

מה שאנו למדים מדוגמאות כאלה הוא שהמערכת המושגית שלנו מאפשרת לנו לחשוב על מי שחווה מצב מנטלי מסוים כמי שמכיל אותו. אם אני פוחד, אז יש בי פחד, ואם מרגשים אותי, אז ריגוש נכנס לתוכי. ואם נסכם את זה במוטו קצר וקולע: חווה הוא מיקום מנטלי.

התובנה הזאת מסבירה מדוע מיוצגים מושאים חוויים (בסמנטיקה) כצירופי יחס (בתחביר). הייעוד העיקרי, הקאנוני, של צירופי יחס בשפה הוא לבטא יחסים מרחביים בין חזית לרקע; חוויה (או כניסה לחוויה) של מצב מנטלי מומשגת, באופן מטאפורי, כמיקומו של המצב המנטלי ("החזית") בתוך האינדיבידואל החווה, או בתוך נפשו ("הרקע"); ועל כן מיוצגת החוויה המנטלית בתחביר באמצעות מילת יחס.

בהגיון הזה, מפתה ככל שהוא נראה, יש לנהוג במשנה זהירות. שימו לב שכיוון הטיעון שלנו היה מן התחביר אל המערכת המושגית, ולא להיפך. לא התחלנו את הדיון בדוגמאות כמו (33-א-ג), אלא סיימנו בהן. ראשית, בחנו את התנהגות התחבירית של מושאים חוויים. התצפיות האלה הניעו אותנו להציע היפותזה תחבירית מסוימת שתסביר את אותה התנהגות. רק אז הצבנו את השאלה: מדוע הדקדוק בנוי באופן כזה שההיפותזה שלנו נכונה? שאלה מסוג כזה - מדוע החוקים הנגלים לנו בטבע או בנפש הם כמו שהם - היא שאלה שנמצאת על גבול יכולת ההכרה המדעית. ניתן להעלות השערות אודותיה, אבל קשה מאד לבחון אותן אמפירית. שהרי הבחינה האמפירית רק יכולה לאשש את התוכן הטענתי של החוקים שגילינו - אבל לא את השאלה העמוקה יותר, מדוע הם נכונים.

השיקולים שנידונו בפסקאות האחרונות נותנים בידינו רמז כלשהו בדבר השאלה העמוקה הזאת. אם זה נכון שהמערכת המושגית שלנו מייצגת (כניסה ל-) חוויה מנטלית כ"נטיעה" של מצב מנטלי בתוך הנפש, אזי אך טבעי שיחס כזה ימופה בתחביר באמצעות מילת יחס. אבל ה"אם" כאן הוא גדול מאד כיוון - וזאת יש להדגיש שוב ושוב - שאין לנו גישה ישירה, אינטרוספקטיבית אל המבנה המושגי שלנו

שלא במיצוע השפה. ועל כן כל השערה בדבר המבנה המושגי שלנו חשודה מראש שהיא לא יותר ולא פחות מאשר השערה בדבר המבנה הלשוני שדרכו מתגלמים מולנו המושגים. חשיבה כזאת נדונה למעגליות; לא ניתן להצדיק את הנחת קיומה של מילת היחס $\emptyset_{\psi}$ על-ידי מבעים כמו 'הפיל פחד עליה', משום שגם אלה מבעים לשוניים ותו לא; ואין סיבה להניח שהם משקפים יותר בנאמנות את המבנה המושגי שלנו מאשר מבעים שאין בהם מילת יחס מפורשת, כמו 'הפחיד אותה', ובכל זאת, להשערותנו, יש בהם מילת יחס מובלעת. אי אפשר לצאת מתוך השפה רק באמצעות הסטת הדיון למשפטים אחרים.

דרך אחרת לנסח את האזהרה הזאת היא להתבונן בדוגמאות כגון אלו.

(34) א. האירועים האחרונים הכניסו את יוסי לחרדה.

ב. הכישלון בבחינה דחף את יוסי לייאוש.

ג. יוסי שקע בדכדוך.

בניגוד לדוגמאות ב-(33), ב-(34) החווה איננו הרקע אלא החזית; במלים אחרות, החווה ממוקם בתוך המצב המנטלי, ולא להפך. זאת תמונת הראי של היחס המרחבי שמשתקף ב-(33). לו היינו עוסקים בחקירה מושגית-פילוסופית, ולא בחקירה בלשנית, לא היתה לנו דרך אובייקטיבית להכריע בין שתי סכימות המיפוי האלה. ליתר דיוק, לא היינו יכולים לומר איזו מהן עומדת מאחורי משפטים שבהם החווה הוא מושא ישיר.

(35) א. הכישלון ייאש את יוסי.

ב. הכישלון נטע ביוסי ייאוש.

ג. הכישלון דחף את יוסי לייאוש.

במוקד החקירה שלנו עומדים משפטים כמו (א35). והשאלה הנשאלת היא מהו הייצוג המושגי שעומד מאחוריהם. גם אם כבר אימצנו את ההנחה שתוויות מנטליות מיוצגות כיהסים מרחביים, עדיין נותרת השאלה - האם החווה הוא החזית או הרקע; האובייקט הממוקם, כמו ב-(א35), או המיקום עצמו, ה"מיכל", כמו ב-(ב35). שום פלפול מושגי טהור לא יוליך אותנו לתשובה ה"נכונה". ככל הנראה, המערכת המושגית שלנו מספיק גמישה כדי להשתמש בשתי האופציות. ויחד עם זאת, אוסף נכבד של ראיות אמפיריות מוכיח, באופן חד-משמעי, שמה שנראה כמושא ישיר ב-(א35) הוא למעשה מושא יחס. כלומר, השיקול התחבירי כן יכול להכריע היכן שהשיקול המושגי אינו יכול: הוא מצביע על (ב35) כשיקוף נאמן יותר של המבנה המושגי של (א35) מאשר (ג35).

גם אם המערכת המושגית שלנו מסוגלת למפות מצבים מנטליים כמו 'ייאוש' למיקומים (דחף את יוסי לייאוש), בהיעדר כל מילת יחס מפורשת במשפט, המיפוי החד-ערכי יהיה תמיד מצב מנטלי ← עצם, חווה ← מיקום. זוהי תגלית אמפירית, בלשנית, שעולה מניתוח דוגמאות כגון (26) - (32). ובאשר לשאלת ה"מדוע זה כך" - ראינו שניתן לשרטט רציונל סביר, על בסיס דוגמאות כמו (33). אבל זהו רק רציונל סביר, לא טיעון מוחץ, באשר ניתן להצביע על דוגמאות כמו (34), שאינן תומכות במיפוי החווה

לצירוף יחס. הנהרה מלאה של החוקים שמסדירים את מיפוי המערכת המושגית האנושית לקטגוריות הלשוניות היא משימה קשה ומסובכת, שתישאר מחוץ למאמר הנוכחי.

האם התחביר עדיין אוטונומי?

מקרה המבחן של מושאים החווים, משכנע ככל שיהיה, הוא בסופו של דבר מקרה יחיד. הוא אומנם מראה שבתחום הספציפי הזה כללי התחביר פועלים, לכאורה, באופן אוטונומי (בהתייחסם לקטגוריה "צירוף יחס" ולא לקטגוריה "חווה"), אבל אין בכוחו להוכיח את הנקודה הכללית: שהתחביר בכללותו אוטונומי.

אבל אין הוכחה כללית כזאת. כזכור, שאלת האוטונומיה של התחביר היא שאלה אמפירית (אף כי יש לה היבט טרמינולוגי, שאליו נשוב מיד). כל מה שאפשר לעשות זה לבחון תופעה לשונית אחת אחרי השניה ולשאול האם ההסבר התחבירי שלהן מקיים את תנאי האוטונומיה או לא. אין שום "קפיצה אינדוקטיבית" מהפרט אל הכלל, ועל כן המסקנות תמיד תהיינה בגדר הסביר, לא בגדר הוודאי. יחד עם זאת, מקרה המבחן שניתחנו הוא בעל ערך רב, שכן הוא מראה עד כמה קל לזנוח את תזת האוטונומיה מסיבות שטחיות, בעוד שניתוח יסודי יותר מאשש את נכונותה.

בשלב הזה מתעורר ספק עמוק יותר. גם אם נגביל את הדיון למקרה המבחן הנוכחי, האם אין כבר במסקנות הדיון שלנו כדי לכרסם בתזת האוטונומיה? שהרי אם המיפוי של קטגוריות מושגיות (כמו חווה) אל התחביר רגיש לאבחנות סמנטיות (ועל כן יכול "להשוות" בין חווה למיקום, אבל לא, נניח, בין סופג-פעולה למיקום), מה נשאר מן האוטונומיה של התחביר?

אם למדנו משהו מן הדיון בחלקו הראשון של המאמר, הוא שלא ניתן להשיב על שאלות כאלה מבלי שתחמנו במדויק את גבולות התחביר. אומנם כן, ניתן להגדיר את התחביר באופן כה רחב וגורף שיכלול גם את כללי המיפוי מן הקטגוריות המושגיות (כמו חווה) אל הקטגוריות התחביריות (כמו צירוף יחס). תחביר כזה אכן לא יהיה אוטונומי, שכן חלק מן הכללים שלו יהיו מנוסחים במונחים סמנטיים.

מצד שני, הגדרה רחבה כזאת דינה לטשטש את האבחנות החשובות בין המרכיבים השונים של הדקדוק המנטלי. כל אחד מהמרכיבים האלה - פונולוגיה, מורפולוגיה, לקסיקון, תחביר, סמנטיקה ופרגמטיקה - מתאפיין ב"זהות עצמית" מסוימת ובלכידות פנימית. כללי מיפוי הם בדיוק מה ששמים אומר - כללים שמקשרים בין המרכיבים השונים, אבל חיצוניים להם. כללי המיפוי מן הקטגוריות המושגיות אינם נראים כמו כללים תחביריים רגילים, ולכן אין סיבה להניח שהם חלק מן התחביר.

בנקודה זו הספקן עלול להאשים אותנו במעגליות. כיצד "הוכחנו" שהתחביר אוטונומי? על ידי כך שהגדרנו אותו באופן צר מספיק שלא יכלול שום כלל שמאיים על האוטונומיה הזאת. מכאן שלא מדובר בטענה אמפירית אלא בתוצאה אנליטית טריביאלית של הגדרות הדיון.

ההאשמה הזאת נכונה בדיאגנוזה שלה אבל לא במסקנתה. המחקר הבלשני על עשרות ומאות שפות שונות צובר עוד ועוד ידע אודות תכונותיהם של התחביר, הסמנטיקה וכד'. ככל שהידע מצטבר, יש לנו מושג טוב יותר "איך נראה כלל תחבירי" ו"איך נראית תכונה סמנטית". המושגים הללו אינם הגדרות שנתונות מראש; ניתן לחשוב עליהם כמושגי אבטיפוס (prototype concepts), שבליבתם מצויה דוגמה

מובהקת של הטיפוס "תחבירי" או "סמנטי" וסביבה מצויות, במרחקים משתנים, דוגמאות פחות ופחות מובהקות.

מצוידים במושגים הללו, שנבנו בהדרגה, באופן קולקטיבי בידי קהילת מחקר שלמה, וכמעט תמיד שלא במודע, אנו ניגשים לסוגית האוטונומיה של התחביר. כמובן שאנו מניחים שיש הבחנה כלשהי בין תחביר וסמנטיקה (הנחה רווחת, אבל לא אוניברסלית או הכרחית מבחינה לוגית); אם אין בכלל תחביר, אין טעם לדבר על האוטונומיה שלו.

ובכן, כשאנו בוחנים את ה"ליבה" של מושג התחביר, כלומר, את אותו אוסף של כללים מובהקים, שכל תיאוריה, במידה שהיא מכירה בתחביר, תתייחס אליהם ככללים תחביריים - אנו מגלים שהליבה הזאת אומנם אוטונומית. לא מוזכרים בה מושגים סמנטיים או פרגמטיים בכלל.

מנגד, ככל שמתרחקים מן הליבה אל הפריפריה, מופיעות דוגמאות של כללים שלכאורה כן מוזכרים מושגים חיצוניים לתחביר. ואז נשאלת השאלה: האם אנו עדיין בתחומי התחביר או שמא יצאנו מהם, בתהליך בלתי מורגש של זליגה אל הממשק עם רכיבים אחרים בדקדוק? כאמור, אין תשובה סופית ומוחלטת על השאלה הזאת, כי גבולות התחביר (או הסמנטיקה) אינם נתונים מראש (כשם שגבולות הכימיה או הפיסיקה אינם נתונים מראש, ובעיות מחקר רבות ניצבות על הגבול ביניהן). כל שניתן לעשות הוא לחקור לעומק את תכונותיהם של הכללים והתופעות שאנו מגלים, ולנסות לאתר "דמיון משפחתי" מוצק ביניהם לבין כללים ותופעות מוכרים, שהסיווג הדקדוקי שלהם (תחביר או סמנטיקה) מבוסס יותר. אין שום ערובה שעצם התהליך הזה לא ישפיע, בתורו, על המיקום המדויק של הגבול בין רכיבי הדקדוק.

היזון חוזר מן הסוג הזה שכיח במדע: בניסיון למפות את מלוא הטווח האמפירי של מושגים תיאורטיים מסוימים, אנו נתקלים בעובדות שגורמות לנו לעצב מחדש את אותם מושגים. מתסכל? רק אם אתה כבול בעבודות למודלים התיאורטיים שלך ומייחס להם קיום נבדל (ובלתי תלוי) מן העובדות שאותן הם אמורים להסביר. השפה האנושית, העולם בכללותו, ימשיכו להתקיים בהרמוניה הכמוסה שלהם מתוך אדישות גמורה לסריג המגושם והגס שאנו מטילים עליהם. אנו ניאלץ להסתפק בתמונה החלקית והמקורבת שהוא מעניק לנו, מרהיבה ככל שתהיה.

מונחון

להלן הסברים תמציתיים למשמעותם של המונחים הבלשניים שמופיעים במאמר. אין לראות בהסברים אלה הגדרות ממצות מבחינה מדעית.

ארגומנט

משתתף הכרחי באירוע או במצב. למשל, באירוע של מסירה, ישנם שלושה ארגומנטים (גיל מסר את המחברת לרינה); באירוע של שחייה, יש ארגומנט יחיד (גיל שחה).

הרכב (compound)

צירוף של שני שמות עצם היוצר שם עצם מורכב חדש. הרכבים רבים בעברית נוצרים בעזרת סמיכות (מיץ פטל), אבל יש גם אחרים (ילד פלא). לעתים קרובות משמעות ההרכב נקבעת על פי קונבנציה (בית ספר, שפת אם). באנגלית ניתן ליצור הרכבים מפעלים יוצאים באמצעות צורת -ing של הפועל (cake-baking, story-telling).

התאם (agreement)

מנגנון תחבירי שמבטיח התאמה בערכי המין, מספר וגוף בין הנושא לבין הפרדיקאט או בין שם עצם לתואר לוואי שלו; לחילופין, עצם ההתאמה (רונית נכנסה, הילדים שובבים, מטפחות צהובות).

חווה (experiencer)

ארגומנט שבהכרח נמצא או נכנס למצב רגשי/מנטלי מסוים. יוסי הוא חווה ב-'יוסי נדהם' או 'השריקה הבהילה את יוסי' אבל לא ב-'יוסי בעט בכדור' או 'צילמנו את יוסי', כי רק בראשון מתחייב שיוסי נמצא במצב רגשי מסוים (לאמור, בהלה).

יחסה (case)

סימון מורפולוגי של תפקיד דקדוקי, בדרך כלל נושא, מושא ישיר או מושא עקיף. בעברית יחסת המושא הישיר היא 'את' (כשהוא מיודע) ויחסת המושא העקיף (דאטיב) היא 'ל-'.
יחסי

יוזם-פעולה (agent)

תפקיד תמאטי של ארגומנט הנוקט בפעולה מכוונת; יוענק לנושא במשפט פעיל (דני רקד בסלון, מיכל כתבה מכתב) או למושא היחס של 'על-ידי' במשפט סביל (המכתב נכתב על-ידי מיכל).

כינוי גוף (pronoun)

דוגמאות: אני, את, הוא, הם, אותנו, אתכם...

כינוי חוזר (reflexive)

דוגמאות: עצמי, עצמך, עצמם, עצמנו...

כינוי נתמך (clitic)

מורפמה "קטנה" (לכל היותר, חד-הברתית) שאיננה יכולה לעמוד בפני עצמה ולכן נצמדת (מבחינה פרוזודית-הגייתית) למילה סמוכה. דוגמאות שכיחות הן כינויי גוף (שמרו לי מקום) ופעלי עזר (She's very smart).

לקסיקון

מאגר המורפמות והמלים של השפה. ערך לקסיקלי מורכב מכל התכונות הייחודיות לפריט, שהדובר צריך ללמוד ואינו יכול להסיק מעקרונות כלליים. לדוגמה, הערך הלקסיקלי של המילה פחדני יציין שהיא מתחילה בעיצור פוצץ, שהיא שם תואר, שהשורש שלה הוא [פ.ח.ד], שהיא חלה על יצורים חיים ולא על דוממים, וכן הלאה.

מורפולוגיה (תורת הצורות)

ענף בבלשנות שחוקר את המורפמות (יחידות המשמעות המינימליות) ודרכי צירופן למלים. במקביל - הרכיב בדקדוק המנטלי שאותו ענף חוקר.

מושא יחס (prepositional object)

צירוף שמני שמופיע לאחר מילת יחס ויוצר יחד איתה צירוף יחס: על השולחן, בגלל השביתה הארוכה, לפני החגים.

מושא ישיר (direct object)

צירוף שמני שמופיע ישירות אחרי הפועל, ללא מילת יחס, ומקבל ממנו תפקיד תמאטי (על פי רוב "סופג-פעולה"). בעברית, מושא ישיר מיודע מסומן ביחסה 'את' ('פגשתי את ענת').

מושא עקיף (indirect object)

צירוף יחס שגריענו מילת היחס 'ל-', אשר מקבל מן הפועל תפקיד תמאטי, על פי רוב "מקבל-פעולה" ('רחל נתנה את המתקים לילדה עם השמלה').

מילת יחס (preposition)

דוגמאות: ל-, ב-, מ-, כ-, עם, על, בתוך, ליד, מאחורי, לפני, מתחת...

מקבל-פעולה (goal)

תפקיד תמאטי של ארגומנט שהפעולה מתקדמת אליו, או שארגומנט סופג-הפעולה נע אליו; יופיע עם מילת היחס 'ל-' (גיל עזר לילדים, אבנר נתן כסף לצחי, הבטחתי להם שאחזור מוקדם).

נספח (adjunct)

רכיב תחבירי אופציונלי שאיננו מקבל תפקיד תמאטי מן הפועל אבל מאיך את האירוע (בציינו מקום, זמן, סיבה, מטרה, אמצעי וכד'). למשל: גיל שתה עם קש, דיברתי עם רונית במסדרון, אולי תבקרו אותנו מחר?.

סופג-פעולה (patient)

תפקיד תמאטי של ארגומנט שהפעולה חלה עליו, ולעתים קרובות, משנה את מיקומו או מצבו כתוצאה מכך; על פי רוב יופיע כמושא ישיר (מיכל היכתה את דני, זרקתי את השקית, יוסי חתך ירקות).

סמנטיקה

תורת המשמעות; ענף בבלשנות שחוקר את מושגי הדנוטציה, יחסים לוגיים, משמעות לקסיקלית, מושגי אפשרות והכרח, פעולה וזמן וכיוב'. במקביל - הרכיב בדקדוק המנטלי שאותו ענף חוקר.

ערכיות (valence)

מספר הארגומנטים של הפרדיקאט. לפעלים עומדים (כמו 'חייך') יש ערכיות 1, לפעלים יוצאים כמו 'שבר' יש ערכיות 2, ולפעלים כמו 'מסר' יש ערכיות 3.

פונולוגיה (תורת ההגה)

ענף בבלשנות שחוקר את צלילי השפה, דרכי צירופם והחוקים ששולטים בהשתנותם; במקביל - הרכיב בדקדוק המנטלי שאותו ענף חוקר.

פועל יוצא (transitive verb)

פועל שלוקח נושא ומושא ישיר. 'היכה' הוא פועל יוצא ('יוסי היכה את דני'), 'הרביץ' איננו פועל יוצא ('יוסי הרביץ לדני') כי הוא לוקח צירוף יחס.

פרגמטיקה

תורת השימוש; ענף בבלשנות שחוקר את הפונקציה התקשורתית של מבעים לשוניים בתוך השיח (שאלה, בקשה, פקודה וכד'), כמו גם את השפעת ההקשר על משמעות המבע. במקביל - הרכיב בדקדוק המנטלי שאותו ענף חוקר.

פרדיקאט

החלק במשפט שמציין את סוג האירוע/פעולה, מצב או תכונה שמיוחסים לארגומנט הנושא (סיגל נפלה, היונים נחתו על הגג, הבית אדום, יוסי הוא מלחין מפורסם).

פסוקית (clause)

מבנה תחבירי שכולל נושא ופרדיקאט; מבחינה סמנטית, פסוקית מבטאת טענה (שלג ירד, אבי מאמין שבקנדה אין עניים).

פסוקית זיקה (relative clause)

פסוקית שמאייכת שם עצם ("ראש הזיקה") ויוצרת איתו צירוף שמני. בפסוקית זיקה ישנו "רווח" שראש הזיקה ממלא, למשל בתפקיד נושא, 'הכובע ש _____ נפל לדני' ('הכובע' הוא הנושא של פסוקית הזיקה) או בתפקיד מושא, 'הכובע שדני חבש _____' ('הכובע' הוא המושא של פסוקית הזיקה).

צירוף יחס (prepositional phrase)

יחידה תחבירית שגרעינה מילת יחס, אשר מופיעה אחריה צירוף שמני (מושא היחס): עברנו ליד החניון, ניר התחבא בארון, הם מבלים בלי נקיפות מצפון.

צירוף פעלי (verb phrase)

יחידה תחבירית שגרעינה הוא פועל, וכוללת את המושאים שלו, מאייכי הפעולה, אך לא את הנושא (גדי חזר לקיבוץ, מיכאלה יודעת מצוין ערבית, המפתחות שלי הלכו לאיבוד).

צירוף שמני (noun phrase)

יחידה תחבירית שגרעינה הוא שם עצם, וכוללת את המשלימים והתארים שלו, כינויי שייכות, כמתים ומיידעים (האיש המשוגע, שלושה טיעונים נגד קיום האל, הדירה שלי מלפני שנה).

תחביר

ענף בבלשנות שחוקר את מנגנוני הצירוף של מלים לצירופים ולמשפטים, מבנים, גזירות דקדוקיות והמגבלות על יצירתם. במקביל - הרכיב בדקדוק המנטלי שאותו ענף חוקר.

תפקיד תמאטי

סיווג של ארגומנט על פי היחס הסמנטי שלו לפועל. לדוגמה, יוזם-פעולה (יוסי קפץ גבוה), סופג-פעולה (הם הרסו את הבנין), מקבל פעולה (הראיתי את הבית למיכל), חווה (הנאום שיעמם את כולנו). הכמות והזהות של התפקידים התמאטיים במשפט נקבעים על ידי הפועל.

מקורות

- Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, N. (1975). Questions of form and interpretation. *Linguistic Analysis*, 1, 75-109.
- Croft, W. (1995). Autonomy and functionalist linguistics. *Language*, 71, 490-532.
- Fodor, J. A. (1983). *The Modularity of mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Givón, T. (1979). *On understanding grammar*. New York: Academic Press.
- Lakoff, G. (1991). Cognitive versus generative linguistics: How commitments influence results. *Language and Communication*, 11, 53-62.
- Landau, I. (2010). *The locative syntax of experiencers*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Newmeyer, F. J. (1998). *Language form and language function*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wolfart, H. C. (1996). A Sketch of Cree, an Algonquian language. In I. Goddard (Ed.), *Handbook of North American languages, Volume 17: Languages* (pp. 390-439). Washington, D.C.: Smithsonian Institution.